

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**JINDŘICHOHRADECKÝ ŠPITÁL U SV. JANA KŘTITELE
V RANÉM NOVOVĚKU**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Hrdlička, PhD.

Autor práce: Ivana Lovětínská

Studijní obor: Historie-Archivnictví

Ročník: 4.

2014

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Valtínově dne 7. května 2014

.....
Ivana Lovětínská

Anotace

Tématem předložené bakalářské práce je představení vývoje charitativních institucí na jindřichohradeckém panství završeným založením špitálu u sv. Jana Křtitele. Pro nastínění a pochopení kontextu byl v první části práce přiblížen vývoj obdobných institucí v Českých zemích do období raného novověku. Také jsou zde zmíněny základní problémy a důležité jevy vedoucí k založení špitálu u sv. Jana Křtitele. Kapitola o špitálu u sv. Jana Křtitele vychází ze zakládacích a nadačních listin a dochované instrukce od jeho zakladatele Jáchyma z Hradce.

Abstract

The theme of this bachelor thesis is the presentation of the history of charitable institutions in the Jindřichův Hradec manor topped with establishment of the hospital of St. John the Baptist. For outline and understanding the context, there was delineated the development of the similar institutions in the Czech Lands to the early Middle Ages in the first part of the paper. There are also mentioned some basic problems and important phenomena leading to the establishment of the hospital of St. John the Baptist. The chapter about the hospital of St. John the Baptist is based on the foundation and endowment deed and the extant instructions from his founder Jáchym from Hradec.

Poděkování

Moje poděkování směřuje především k vedoucímu mé bakalářské práce, panu doc. PhDr. Josefu Hrdličkovi, PhD., za trpělivost, cenné rady a připomínky. Také bych ráda vyjádřila svůj dík pracovníkům Státního oblastního archivu Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec. Děkuji vedoucí této pobočky paní Stanislavě Novákové za milé přijetí a paní Haně Pelcové za trpělivost, kterou se mnou v badatelně měla. V neposlední řadě chci poděkovat mé rodině a přátelům za podporu a pochopení.

Obsah

1	Úvod	7
2	Počátky špitálnictví v Evropě	9
3	Vývoj v českých zemích	11
3.1	Pražské špitály a obecný kontext	11
3.2	Mimopražské špitály	25
4	Špitál u sv. Jana Křtitele	30
4.1	Předchůdci špitálu sv. Jana Křtitele	30
4.2	Špitál u sv. Jana Křtitele	34
4.2.1	Majetkové zázemí	37
4.2.2	Finanční a hmotné zajištění	37
4.2.3	Správa špitálu	40
4.2.4	Život ve špitále	34
5	Závěr	34
6	Seznam pramenů a literatury	47
6.1	Nevydané prameny	47
6.2	Vydané prameny	47
6.3	Literatura	47

1 Úvod

Tématem předkládané práce je Jindřichohradecký špitál u sv. Jana Křtitele v raném novověku. S touto problematikou jsem se setkala při své povinné praxi, pro kterou jsem si zvolila jindřichohradecké oddělení Státního oblastního archivu v Třeboni. Při procházení inventářů mě zaujal poměrně silný inventář fondu Ústavu chudých u sv. Jana Křtitele. Po bližším prozkoumání jsem zjistila, že se jedná o instituci založenou Jáchymem z Hradce (1526-1565) v roce 1564. Velmi mě zaujalo, že špitál nepřetržitě fungoval až do roku 1943, tedy bez mála čtyři sta let. A proto jsem se rozhodla věnovat se mu ve své práci.

Tuto práci jsem rozdělila na tři části. První část je nazvaná *Počátky špitálnictví v Evropě*. Přibližuje úplné počátky a více méně předchůdce špitálů v dnešním významu, dále nastiňuje důvody vzniku takovýchto institucí.

Druhá část o vývoji špitálnictví v Českých zemích je rozdělaná na dvě kapitoly. První kapitola nastiňuje vývoj, obecné problémy a praxi zakládání špitálů ukázaných na vývoji pražských špitálů. K popsání této problematiky jsem využila studie Bohuslava Roučky *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*¹ a Petra Svobodného *Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*² pro poznání obecného kontextu. Pro pražský vývoj, s mírným přesahem i na mimopražské špitály, mi byly nápomocné zejména tyto publikace: sborník *Documenta Pragensia VII*³ s podtitulem *Materiály z diskusního zasedání Zdravotní poměry, zdravotní péče, hygiena městského prostředí a populační proměny v Praze od 13. do 19. Století* a monografie Petra Svobodného a Ludmily Hlaváčkové *Dějiny lékařství v Českých zemích*.⁴ Tato obsáhlá publikace mapuje vývoj zdravotnických institucí (špitálů, charitativních institucí, lékáren) na území dnešní České republiky i problémy, které sužovaly naše předky (nemoci a jejich léčení). Dále

¹ Bohuslav ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, Právněhistorické studie 12, 1966, s. 41-60.

² Petr SVOBODNÝ, *Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Martin SCHEUTZ – Andrea SOMMERLECHNER – Herwig WEIGL – Alfred Stefan WEIB (Hg.), *Europäische Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Wien-München 2008, s. 351-380.

³ Václav LEDNINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Documenta Pragensia VII*, Praha 1987.

⁴ Petr SVOBODNÝ-Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v Českých zemích*, Praha 2004.

postihuje vývoj medicínského vzdělání a významné osobnosti lékařství. A v neposlední řadě jsem čerpala z knihy od stejných autorů *Pražské špitály a nemocnice*.⁵

Ve druhé kapitole této části práce jsem se pokusila přiblížit dějiny jednotlivých špitálů založených mimo Prahu. V práci jsem je seřadila podle doby vzniku nejstaršího špitálu, pokud jich ve městě bylo více. Tato část práce vychází zejména z jednotlivých článků v regionálních sbornících a časopisech, jen vývoj na Karlovarsku je knižně zpracován Otakarem a Janou Boříkovými.⁶

Třetí část, zabývající se dějinami špitálu u sv. Jana Křtitele, je také rozdělena na dvě kapitoly. První se zabývá předchůdci špitálu u sv. Jana Křtitele. Krátkou formou jsou v ní připomenuty charitativní instituce, které fungovaly v Jindřichově Hradci před založením nového špitálu, byť ne všechny se staly jeho základem. Některé, jako například Klášteříček kněžny Anny, fungovaly i po roce 1564. K této kapitole jsem využila monografické práce k dějinám Jindřichova Hradce Františka Teplého *Dějiny města Jindřichova Hradce*⁷, Františka Rulla *Monografie města Jindřichova Hradce*⁸ a Jana Ortha *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce*,⁹ dále článek Celestýna Friče *Starší špitály města Jindřichova Hradce*.¹⁰ Při psaní této kapitoly jsem již čerpala z rozsáhlého archivního fondu špitálu sv. Jana Křtitele.

V poslední části své práce jsem se zaměřila na dějiny špitálu sv. Jana Křtitele. Tuto kapitolu jsem rozčlenila na několik podkapitol, poskytujících základní informace k jeho počátkům, dále k majetkovému zázemí, finančnímu a hmotnému zajištění, jeho správě a životu ve špitále. K napsání podkapitol týkajících se materiálního a finančního zázemí jsem vycházela z dochovaného archivního materiálu. K napsání podkapitol o správě špitálu a životě v něm jsem využila nadační listiny a instrukci, které vydal jeho zakladatel Jáchym z Hradce. Tyto nadační instrumenty a instrukce byly v 18. století opsány do *Příruční knížky listin*.¹¹

⁵ TÝŽ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.

⁶ Otakar BOŘÍK-Jana BOŘÍKOVÁ, *Hospice, špitály a nemocnice v Karlových Varech*, Příbram 2004.

⁷ František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/1,2*, Jindřichův Hradec 1927.

⁸ František RULL, *Monografie města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1875.

⁹ Jan ORTH, *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1879.

¹⁰ Celestýn FRIČ, *Starší špitály města Jindřichova Hradce*, Method 8, 1882, č. 1, 2.

¹¹ SOA Třeboň, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci, inv. č. 1501, kniha č. 1248.

2 Počátky špitálnictví v Evropě

Od nejstarších dob lidstvo trápily problémy chudoby a nemocí. Do 4. století neexistovala zařízení pro civilní obyvatelstvo, které se tak muselo léčit doma. Existovaly pouze specializované instituce, například *valeatudinaria*, zaměřená na římské vojáky. S přijetím křesťanství začaly být v Římské říši zřizovány domy sloužící k pohostinství, *xenodocheia*, pro poutníky cestující do Svaté země a na křesťanská poutní místa. Vyskytovaly se u cest, zejména v klášterech, ale i ve městech, kde je zakládaly světské osoby. Na konci 4. století *xenodocheia* pronikla i do západní Evropy. O toto rozšíření se zasloužili benediktní mniši, jejichž předpisy jim ukládaly starat se o potřebné. Následný pohyb evropského obyvatelstva během stěhování národů omezil povinnosti těchto domů.

Opětovný nárůst poutnictví v 8. století vedl ke vzniku nových míst k pohostinnosti a starostem o poutníky, chudé a nemocné. Podle latinských pramenů se jednalo o *hospitalia* neboli špitály. Vznikaly při klášterech, kapitulách a sídlech biskupů. Nejčastěji šlo o místnost pro přenocování. Rozlišovaly se na dva typy - chudí poutníci byli ubytováni v *hospitale pauperum* a bohatší v *hospitale divitum*. Podle toho se lišila i péče. Pro potřeby špitálů byla vyhrazena část klášterních příjmů. Od 12. století rostl počet špitálů založených civilními osobami, panovníky, šlechtici či bohatými měšťany.¹² Diferenciací sociálních vrstev vznikla masa chudiny, o níž bylo potřeba se postarat. To vedlo ke zvýšení zájmu o tuto problematiku. Lidé žijící v bídě nebyli schopni si sami zajistit základní životní potřeby a trpěli podvýživou. Špatná hygiena, problémy s odpadem z domácností a všudypřítomná špína vedly k šíření nemocí a epidemiím. Časté epidemie a hladomory donutily lidi žebrať o almužny.¹³ Dovolávali se pomoci, proto se v této době začala péče rozdělovat na ubytování pocestných a poutníků v hospicích a na špitály jako takové pro péči o chudé (*pauperes*) a nemocné (*infirmi*) v duchu křesťanské morálky.¹⁴

¹² Marie BLÁHOVÁ, *Vývoj špitálů v raněfeudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze*, in: Václav LEDNINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Documenta Pragensia VII*, Praha 1987, s. 44-61, zde s. 45-47.

¹³ Bohuslav ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, *Právněhistorické studie* 12, 1966, s. 41-60, zde s. 41.

¹⁴ Petr SVOBODNÝ-Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 6-7.

Za přímé předchůdce špitálů v dnešním významu lze považovat nejprve osoby, posléze místnosti nebo celé budovy v benediktýnských kláštorech zvaná infirmaria. Byly zřizovány nejprve pro potřeby řádových bratrů a sester, později se rozšířily i na celou klášterní komunitu. Pro ostatní potřebné nadále existovaly budovy zvané hospitale. Přijímání sem byli nemocní, chudí a někde i sirotci a vdovy, kterým byly zaopatřeny základní potřeby (nocleh, strava a oděv).¹⁵

Pro nemocné nakažené malomocenstvím neboli leproou byla zřizována tzv. leproseria. Tato choroba byla známá již od starověku. Zmínky o ní se objevují v mezopotamských, egyptských i čínských textech. Větší pozornost jí věnuje Starý zákon, podle něhož nemoc postihuje všechny společenské vrstvy. Vyskytovala se čas od času a její rozšíření bylo považováno za projev božího soudu nebo božího hněvu. Nakažený byl považován za nečistého a musel žít mimo společnost. Podle zvyklostí musel nosit řehtačku nebo zvonek, aby na sebe upozornil a okolí se k němu nepřibližovalo. Od starověku se přístup k nemocným změnil, stal se citlivějším a humánnějším. Po křížových výpravách se malomocenství opět rozšířilo do Evropy a počet leproserií se v důsledku toho zvyšoval. Počátkem 13. století jich je v Evropě možné napočítat na 19 000. Leproseria nahradila dřívější chatrče v polích. Měla vlastní řády a pravidla, jimiž se museli nemocní i personál řídit. Lidé věděli, že je nemoc nakažlivá, ale původce se podařilo objevit až ve druhé polovině 20. století.¹⁶ O nakažené se staral řád svatého Lazara.

¹⁵ Otakar BOŘÍK-Jana BOŘÍKOVÁ, *Hospice, špitály a nemocnice v Karlových Varech*, Příbram 2004, s. 17-18.

¹⁶ Josef DOLEJŠÍ, *Duch smaragdového kříže*, Praha 2003, s. 25-29.

3 Vývoj v českých zemích

3.1 Pražské špitály a obecný kontext

Rozvoj špitálnictví je možné rozdělit na tři etapy. První etapou je doba do začátku 15. století, jež byla provázena zakládáním špitálů ve století 13. a následným zvyšováním jejich počtu během století 14. Druhou etapu provází krátké období sekularizace nebo zániku špitálů během husitské revoluce od roku 1419 do třicátých let 15. století. Poslední etapa zahrnuje dobu pohusitskou, restituování a obnovování ve čtyřicátých letech a následně novou vlnu zakládání do konce 15. století.¹⁷

S rozšířením křesťanské víry a rostoucím vlivem církve začínaly na našem území vznikat tři typy ústavů sociální péče. Šlo o městské či klášterní špitály, klášterní nemocnice a nemocnice pro malomocné (leproseria).¹⁸ Do 12. století se o potřebné starala klášterní infirmia. Nejstarší zprávy o klášterním špitálu pochází ze Sázavského kláštera z roku 1132.¹⁹ Další infirmaria v Českých zemích se nacházela v kláštrech sv. Jiří, Břevnově, Ostrově a poději Zbraslavi, Zlaté Koruně a jinde.²⁰ Z tohoto období se dochovalo velmi málo zpráv, je tedy obtížné je rekonstruovat. Je pravděpodobné, že infirmaria existovala při benediktýnských kláštrech, které měly péči o potřebné v řádových předpisech. Lze to předpokládat i u řádu johanitů, kteří přišli do Prahy před rokem 1169, nejsou o tom však doloženy žádné zprávy.²¹

Oddělené místnosti v kláštrech sloužily k ubytování pocestných. Místnosti byly též označovány jako hospitale. Nejstarší špitál sloužící tomuto účelu je pravděpodobně i nejstarším špitálem v Praze. Šlo o špitál P. Marie později zvaný v Týně. Datum jeho založení není známo, datuje se však do 10. století v souvislosti s kupeckým dvorem

¹⁷ Petr SVOBODNÝ, *Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Martin SCHEUTZ – Andrea SOMMERLECHNER – Herwig WEIGL – Alfred Stefan WEIB (Hg.), *Europäische Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Wien-München 2008, s. 351-380, zde 351.

¹⁸ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 44.

¹⁹ P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 356.

²⁰ Petr SVOBODNÝ-Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 27-28.

²¹ M. BLÁHOVÁ, *Vývoj*, s. 48.

v místech pozdějšího Ungeltu.²² Důkazem existence špitálu je konfirmační listina Václava I. z roku 1251 obsahující listinu Soběslava I. (kolem 1090 – 1140) z třicátých let 12. století,²³ jež byla později odhalena jako falzum. Tento špitál zanikl v sedmdesátých letech 13. století. Mimo cizinců měl špitál denně zaopatřovat dvanáct chudých. Číslo dvanáct, objevující se i u jiných špitálů, má biblické kořeny - odkazuje na dvanáct apoštolů. Špitály byly podle pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic „posvátné místo, kde žijí osoby dopuštěním Božím ponížené a ubohé, zbavené všech časných statků a pomoci přátel.“²⁴ Ještě v 15. století nebyli do špitálu přijímáni lidé pro nemoc, ale z jiných důvodů (chudoba, stáří a jiné).²⁵

Vlna velkého zakládání špitálů spadá do poloviny 13. století, kdy lze v Čechách a na Moravě napočítat 25 špitálů, z toho 3 v pražských městech a 14 na Moravě.²⁶ Zřizovány byly nejčastěji rytířskými řády - johanity s bílým křížem na černém plášti, německými rytíři s černým křížem na bílém rouchu, templáři s červeným křížem na bílém plášti a křížovníky Božího hrobu s dvojitým červeným křížem na černém rouchu. Jediným domácím řádem byli křížovníci s červenou hvězdou, založení svatou Anežkou Českou (kolem 1211-1282), dcerou Přemysla Otakara I. (?-1230).²⁷ Tento řád postupně během 13. a 14. století získal správu nad špitály v Čechách, například ve Stříbře (1243), Mostě (1253), Litoměřicích (1257), Chebu (1271) a dalšími a na Moravě²⁸ nad dačickým (1234)²⁹, uherskohradištským nebo znojenským špitálem (1240). Spravovali

²² TAMTÉŽ, s. 49. Srov. P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 358 počátky špitálu zasazuje do druhé poloviny 13. století.

²³ P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 11.

²⁴ Michal TEJČEK-Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál a špitálský dvůr u Svatého Rocha*. Sborník prací z historie a dějin umění 4, 2002, s. 49-114, zde s. 49.

²⁵ P. SVOBODNÝ-L. Hlaváčková, *Dějiny*, s. 47.

²⁶ P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 356-357.

²⁷ O. BOŘÍK-J. BOŘÍKOVÁ, *Hospice*, s. 20.

²⁸ P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny*, s. 28.; Michal TEJČEK-Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 52.

²⁹ O převzetí správy nad dačickým špitálem se zmiňuje Jan BISTRICKÝ, *Křížovníci v Dačicích*, Jihočeský sborník historický, 1981, s. 244-249, zde s. 244.

i špitály ve Slezsku, mezi které patřily špitály ve Vratislavi (1245), Lehnici (1288) či Svidnici (1283).³⁰

O řádových pravidlech můžeme získat představu díky nejstarším dochovaným statutám z roku 1292. Je v nich patrná snaha zařadit se mezi ostatní řády. Pravděpodobně díky napodobování zvyku sv. Anežky chodili bratři na mše do jednoho kostela a nepřecházeli mezi nimi. Bratři měli povinnost se jednou měsíčně vyzpovídat, kněží každý týden. Nově zvolený převor musel být potvrzen biskupem. Postupnou přeměnou v rytířský řád bylo křížovníkům papežem dovoleno na veřejnosti nosit dýky. Od jiných žebravých řádů se lišili tím, že vlastnili majetek, který byl určen pro nemocné, podle toho s ním měli nakládat a nesměli ho zatížit dluhy. Spolu s nemocnými jedli stejné jídlo a jednotní byli i v oděvu.³¹

Anežka přijala řeholi sv. Františka a roku 1231 založila v Praze na dnešním Starém Městě ženský klášter, dnešní Anežský Na Františku, a špitál pro chudé, nemocné a poutníky u kostela sv. Haštala. Emancipací klášterního bratrstva klaristek vznikl jediný původně český kanovnický řád potvrzený roku 1237 papežem. Po stěhování v první polovině 13. století špitál v padesátých letech 13. století zakotvil v nových budovách u Juditina mostu. Nová lokace nebyla náhodná. Byl postaven na frekventovaném místě a brzy díky nadacím získal jedno z předních míst ve městě.³² Kolik osob byl špitál původně schopen uživit, není známo. Podle darovacích listin se v letech 1280, 1305 a 1362 tento počet pohyboval v rozmezí od 80 do 96 osob. Jediné přesné údaje z této doby se dochovaly pro chebský špitál, který v roce 1273 pečoval o 28 chudých.³³ Svou přední pozici si špitál udržel do poloviny 14. století, kdy začal být nahrazován nově vznikajícími soukromými špitály zakládanými šlechtici a měšťany. Panovník několikrát projevil snahu sloučit všechny špitály pod správu křížovníků

³⁰ P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny*, s. 28.; Michal TEJČEK-Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 52.; počátek působení řádu v Litoměřicích můžeme najít v Oldřich KOTYZA-Jan SMETANA-Jindřich TOMAS s kolektivem autorů, *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, s. 107.

³¹ MICHAL TEJČEK-JINDRA HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 54-56.

³² P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 12.

³³ TÝŽ, *Dějiny*, s. 29.

s červenou hvězdou, žádný z pokusů však neměl trvalý charakter. Při obrovském nárůstu nově vzniklých špitálů nebylo v silách jednoho řádu spravovat je všechny.³⁴

K lékařské péči se nedochovaly žádné informace. Jisté je, že se týkala jen nejzákladnějších činností, k nimž patřilo zajištění stravy, případné ošetření viditelných ran, podání bylinných léků a pouštění žilou. Lze usuzovat, že se jednalo zejména o nevyléčitelně nemocné a o staré a chudé dožívající ve špitále své dny. Kněz příslušící ke špitálu měl povinnost pohřbít zemřelé na špitálním hřbitově. Tato praxe se po celá století nezměnila. Možná to byl jeden z důvodů, proč začaly být klášterní špitály vytlačovány nově vznikajícími městskými.³⁵

Johanité prokazatelně spravovali ve 13. století špitály ve Strakonících a Mladé Boleslavi. Na Moravě převzala jejich mladší odnož roku 1243 správu nad špitálem sv. Ducha na Starém Brně, Kroměříž a opavský špitál. Řád německých rytířů je spojen se špitály v Chebu, Jindřichově Hradci, Jihlavě, Plzni, Opatově a Krnově.³⁶

Sociální péči pražská komuna řešila jen okrajově, spíše výroky a nařízeními než činy. Proto se chudí soustřeďovali u kostela sv. Linharta, odkud se přesunuli ke kostelu sv. Lazara, který ležel mimo tehdy ohrazené město. Zde se soustřeďovali především malomocní, kterých se ostatní báli. Starost o ně převzal zderazský klášter, který byl vydržován pražskými patricii. Zderazští křížovníci jsou spojeni pouze s tímto domem pro malomocné, jediný jejich bezpečně doložený špitál se nacházel v Trutnově. V předhusitské době fungovalo v Praze asi 25 klášterních institucí, jež měly v pravidlech zakotvenou péči o chudé a nemocné. Fakticky se staral o chudinu jen jeden křížovnícký špitál a leproserium u sv. Lazara. Bez lékařské péče se jednalo spíše o útočiště, kde chudí dostali stravu a duchovní útěchu. Ostatní se zaměřili na soukromé špitály a infirmaria.³⁷ Do 14. století byla veškerá hygienická, sanitární, starobní a chudinská péče přenechávána církevním institucím. Špatný stav středověké společnosti, hygienické poměry, zdravotní stav a hustota obyvatel vedly zejména ve velkých městech k epidemiím.

³⁴ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. Století*, in: V. LEDNINKA – J. PEŠEK (edd.), *Documenta Pragensia VII*, Praha 1987, s. 74-90, zde s. 78-79.

³⁵ TAMTÉŽ, s. 80.

³⁶ P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 358.

³⁷ Rostislav NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, in: V. LEDNINKA – J. PEŠEK (edd.), *Documenta Pragensia VII*, Praha 1987, s. 62-73, zde s. 63-64.

Nejobávanější nemocí byl mor neboli černá smrt. Na konci čtyřicátých let 14. století zasáhla epidemie celou Evropu. Odhaduje se, že zemřelo asi dvacet pět miliónů lidí. Českým zemím se mor ve čtyřicátých letech vyhnul. V plné síle propukl v osmdesátých letech 14. století a vyžádal si osm set tisíc obětí. Epidemie způsobila rapidní pokles obyvatel, což vedlo ke snížení pracovních sil a následnému nedostatku potravin. Pokles výroby způsobil rozmach loupežení. Chudí se stěhovali do měst, kde bylo více možností získat jídlo. Shluky lidí napomáhali šíření nemoci. Morové rány, jak byly epidemie souhrnně nazývány, nezpůsobil jen dýmějový nebo plicní moc, ale i jiné nemoci, které měly společný výsledek, jímž bylo hromadné umírání. Lidé neznali původce moru, proto si nákazu vysvětlili jako boží hněv. Bacil stojící za infekcí byl objeven roku 1894 a šířil se blechami na hlodavcích. V 15. století, zejména v jeho druhé polovině, a v 16. století došlo k několika dalším vlnám, které vyvrcholily v letech 1581-1582. Tato vlna je nazývána pražský mor.³⁸ Podle protimorového řádu z roku 1585 bylo v Praze vyčleněno několik míst, kam se měli nakažení uchýlit v případě nakažení (špitál sv. Pavla, sv. Alžběty pod Vyšehradem, zádušní dům u Betléma, na Zderaze a další).³⁹ Mor si v průběhu 17. století v Evropě vyžádal více obětí než třicetiletá válka. V této době už nebyl tak často zaměňován s jinými nemocemi. Poslední epidemie moru je v Českých zemích zaznamenána v letech 1713 - 1715.⁴⁰ Situaci také komplikovaly hřbitovy umístěné u kostelů.

Další nemoc, která zasáhla Evropu stejnou silou jako mor, byl syfilis. Nemoc se objevila kolem roku 1500 a rychle se rozšířila. Říkalo se jí francouzská nebo napoleonská nemoc. V Praze byly pro postižené zřízeny špitály sv. Pavla na Poříčí a sv. Bartoloměje na Novém Městě. Obdobně byly zřízeny i v dalších městech, například v Plzni a v Brně.⁴¹ V lázních se oddělily místnosti pro nakažené, na počátku byla nemoc léčena klasickými lázeňskými postupy (mytí, pocení, pouštění žilou), později (od poloviny 16. století) také rtuťovými mastmi.⁴²

³⁸ Eduard WONDRÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1997, s. 9-11, 22-23, 40; P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 9-10.

³⁹ P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 18.

⁴⁰ E. WONDRÁK, *Historie*, s. 57; P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 9-10.

⁴¹ P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny*, s. 42; TÝŽ, *Pražské špitály*, s. 10.

⁴² TÝŽ, *Dějiny*, s. 48.

Proměna Prahy ve vrcholně středověkou metropoli si vyžádala zvýšenou potřebu ochrany. Spolu s tím se vyvíjela i společnost, což vedlo církve k osvětě civilního obyvatelstva, aby se více zajímalo o stav chudiny. Působila na jeho náboženské cítění a zastráovala věčným zatracením, pokud si ještě za života neusmíří boží spravedlnost tím, že se bude starat o potřebné. Jednou z možností bylo odkázání majetku ve prospěch chudých, tedy špitálu. Jako způsob poděkování se měli nemocní a chudí za dárce modlit. Někdy se stávalo, že si měšťan myslel, že si umířil Boha tím, že své movité a nemovité statky smění za věčnou odplatu. Církev těmito dary rozšiřovala své jmění, neboť často byla správcem špitálních prostředků.⁴³

Rozšíření Prahy ve 14. století si vyžádalo založení nových institucí. Krátce po sobě vznikly čtyři nové špitály s rozdílným zaměřením. Zakládaly je soukromé osoby.⁴⁴ K založení nestačilo, aby projevíly dobrou vůli, ale musely také špitál opatřit dostatečným nadáním, které by zabezpečilo hmotné statky. Ke zřízení špitálu musel dát souhlas panovník a příslušný církevní hodnostář. Svolení panovníka bylo důležité z důvodu testamentární poslušnosti, jež byla zakotvena v českém právu. Nikdo nemohl bez jeho povolení disponovat majetkem v případě smrti, a to ani ke zbožným účelům. Tato poslušnost měla zabránit případným ztrátám panovníka na odúmrtím právu, které tvořilo velkou část panovníkových příjmů. Nově vzniklé špitály musely získat i potvrzení církevního jurisdikcionáře z důvodu zbožného účelu založení. Kaple, kostely a hřbitovy při nich vzniklé musely být vysvěceny a zařazeny do farního systému. Kaple a kostely u špitálů byly budovány pro chudé špitálníky, aby v kostelech neobtěžovali společnost. Do nových kostelů zakládaných u špitálů začalo chodit i ostatní obyvatelstvo. Tím začaly farním správcům unikat peníze, které by získaly za provedené bohoslužebné úkony či ze sbírek během bohoslužby, což se jim nelíbilo. Z toho důvodu byl potřeba i jejich souhlas. To se nakonec stalo podmínkou k udělení povolení; v panovníčích listinách bylo zdůrazněno, že s tím souhlasí i příslušný církevní hodnostář.⁴⁵

Svolení panovníka a církevního hodnostáře ještě nemusela vést k samotnému založení. Dále bylo nutné zajistit potřebné finanční zázemí. Špitální jmění netvořila jen počáteční donace zakladatele, ale postupně za jeho existence narůstalo. Další dary

⁴³ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 42.

⁴⁴ R. NOVÝ *Pražské předhusitské špitály*, s. 64.

⁴⁵ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 49.

zakladatele nebo jeho dědiců a odkazy dalších osob rozmnožovaly špitální jmění. Mnozí zakladatelé dbali na to, aby se výše finančního nadání přizpůsobovala potřebám špitálu. Základ špitálního majetku tvořily statky, dvory i celé vesnice, rybníky a další nemovitosti. Všechny statky a důchody dohromady tvořily komplex majetku (universitas bonorum), z něhož vznikalo záduší.⁴⁶ Je to označení pro špitální nadání chápané jako právnická osoba. Organizace byla zcela ve správě fundátora. Osoby, které zakladatel určil za své zástupce, nesměly bez jeho souhlasu s majetkem libovolně disponovat.⁴⁷ Proces darování movitých a nemovitých majetků byl rozdílný. Peněžní částka se odevzdala do rukou špitálu, nemovitost, zvláště počáteční donace, svázala zakladatele a jeho dědice se špitálem. Tento jev je v pramenech označován jako fundátorství, soubor práv, která zakladatel získal k nadání. Staré české právo přiznávalo zakladateli možnost kontroly statků. Pozdější darování statků osobou jinou než fundátorem nebo jeho rodinou mohlo omezit výkon jeho práv ke špitálu jako celku. V některých případech byl potřeba souhlas fundátora s přijetím daru. Ziskem nemovitosti špitál musel plnit povinnosti k nemovitosti vázané, dokud této povinnosti nebyl částečně nebo zcela zbaven. Špitál byl dále povinen platit královskou berni. Roli hrála i doba získání statku, neboť se eventuelní osvobození od břemen týkalo jen statků darovaných při založení, z později darovaných musel špitál hradit všechna břemena.⁴⁸ Špitál si své majetky nemohl bez souhlasu panovníka pojistit vložení do desk zemských, to se ale stávalo zřídka. Ojedinele špitál dostal povolení vztahující se na všechny budoucí vklady.⁴⁹

Jmění špitál získával i z početných drobných finančních odkazů a darů, někdy s jasným přáním, na co mají být vynaloženy, například na nákup dřeva či na osvětlení místností, jindy z nich byly opravovány budovy a jiné potřeby. Výjimečně se stávalo, že špitál musel žádat veřejnost o mimořádnou finanční podporu.⁵⁰ Příspěvky netvořily jen finance, ale i hmotné dary, například cechy se zavázaly pravidelně odvádět špitálu část své produkce. V některých vrchnostenských městech připadly špitálu poddanské

⁴⁶ Blanka ZYLINSKÁ, *Záduší*, in: *Facta probant homines*, sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 535-548, zde s. 535.

⁴⁷ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 60-61.

⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 50-51.

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 60.

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 53-55.

odúmrtí. Tímto způsobem od poloviny 16. století připadala polovina odúmrtí pardubickému špitálu. Také v Židlochovicích mohli poddaní svobodně kšaftovat.⁵¹ V královských městech k tomu docházelo zřídka, neboť panovník se nechtěl připravit o finance. Jako příklad může posloužit list krále Vladislava Jagellonského se souhlasem ke zřízení litoměřického špitálu, v němž je napsáno, že bez jeho vůle nikdo nesmí špitálu nic odkázat.⁵²

Jedním z dalších příjmů bylo vybírání almužen při bohoslužbách ve prospěch chovanců nebo poplatky za pohřby na špitálním hřbitově.⁵³ Stávalo se, že v darovací listině bylo zakotveno, jak má špitál naložit se jměním v případě jeho rozmnožení. Některé špitály byly tak chudé, že poskytovaly jen ubytování a ostatní si chudáci museli vyžebrot. Na druhé straně některé špitály svým jměním a majetkem převýšily vrchnost či město, kde se nacházely.

Správa špitálů neměla jednotná pravidla, nebyla jednotně organizována. Nejvyšším orgánem byl ve všech případech fundátor. U dalších dílčích správních orgánů byly rozdíly mezi klášterními institucemi a městskými špitály. Účast fundátora je v pramenech označována různě, například administratio, dispositio, ordinare nebo zpravovati. Není z nich však jasné, jak dalece se na správě podílel. Je pravděpodobné, že v některých případech se zakladatel osobně podílel na vybírání a přijímání platů a důchodů a spravoval špitální hospodářství. Takovéto angažování zakladatele je doložené u klatovského špitálu sv. Ducha, jehož zakladatel po dobu svého života špitál spravoval a po smrti jej odevzdal do rukou křížovníků. Podobně to bylo i u špitálu sv. Ducha v Brně,⁵⁴ který byl založen 1238 měšťanem Rudgerem a jeho manželkou a potvrzen biskupem Robertem.⁵⁵ Následně roku 1243 přešel pod správu johanitů.⁵⁶ Stejným případem byl i žatecký špitál, který po zakladatelově smrti spravovala jeho manželka. Nařízení o volbě správce mělo vstoupit v platnost po její smrti. Dalšími

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 56.

⁵² TAMTÉŽ, s. 56.

⁵³ B. ROUČKA, s. 56-59.

⁵⁴ TAMTÉŽ, *Špitály*, s. 70.

⁵⁵ MICHAL TEJČEK-JINDRA HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 49; Jaroslav VODIČKA, *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně*. Sborník matice moravské 78, 1959, s. 161-204, zde s. 162.

⁵⁶ J. VODIČKA, *Počátky*, s. 163.

příklady jsou královéhradecký špitál sv. Anny nebo špitál v Tachově.⁵⁷ V jediném případě se lze setkat s omezením moci zakladatele, a to v Kouřimi. Zakladatel a později jeho manželka podléhali správci, který jim mohl správu odejmout a přidělit jiné osobě.⁵⁸ Tyto případy jsou výjimečné, ve většině případů zakladatel do řízení nezasahoval a správu přenechal jiným orgánům, městské radě nebo klášteru. Zakladatel si jen ponechal právo jmenovat správce špitálu. Pro kontrolu jeho práce zřídil speciální orgán, nebo se jí ujal osobně. Toto právo v královských městech po fundátorově smrti přešlo na jeho dědice a po vymření rodu na městskou radu. Vedení písemné agendy měli na starosti úředníci, správci a správní orgány pouze řídili a dohlíželi.⁵⁹

V poddanských městech to bylo jinak. Zde měl dohled nad jměním a správou špitálů zakladatel a jeho rodina, případně majitel panství. Městská rada byla jen výkonným orgánem a zakladatel ji mohl zbavit dohledu. Jako příklad poslouží špitál v Českém Brodě, jehož zakladatelem byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (1297-1364). Jeho nástupce ho dal do správy městské radě, která jmenovala správce, avšak všichni podléhali přímo arcibiskupovi. Stejná práva a pravomoci jako v královských městech získala městská rada v poddanských městech až roku 1437 rozhodnutím císaře Zikmunda Lucemburského (1368-1437).⁶⁰ Většinou dva měšťané, často členové městské rady, byli pověřeni výkonnou správní mocí ve špitále. Tito měšťané byli v pramenech označováni prokuratores hospitalis nebo úředníci špitální apod. a do funkce byli dosazováni při volbě nové rady. Někdy se o správu dělilo několik osob, několik měšťanů a správce farního kostela.⁶¹

Vedle těchto úředníků ve špitále ještě fungoval jeden správce, který měl na starosti vnitřní chod a vedení hospodářství. Musel bydlet ve špitále a být k dispozici. Tento úřad mohla vykonávat duchovní i světská osoba. V pramenech byla nazývána rector hospitalis, prior hospitalis či probošt špitálský.⁶² Mezi povinnosti správce patřilo najímání služebnictva, které se mělo starat o potřeby nemocných. Většinou jej tvořily tři osoby, dvě služebné a jeden sluha. Sloužící byli živeni ze špitálních prostředků.⁶³

⁵⁷ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 70-71.

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 71.

⁵⁹ TAMTÉŽ, *Špitály*, s. 71.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 71-72.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 72-73.

⁶² TAMTÉŽ, s. 73-74.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 76.

Jinak to bylo v klášterních špitálech, kde správu řídil opat a konvent. I zde byl nejvyšším dohlížejícím orgánem zakladatel. Měl stejné pravomoci jako zakladatelé městských špitálů, tedy jmenování správců a právo kontrolovat hospodaření. Správcem byl nejčastěji některý z řeholníků. Přes veškerou snahu zajistit špitální jmění se často přihodilo, že majetek správce rozkrádal. Stávalo se to nejen světským, ale i duchovním správcům, kteří tím obohacovali svůj řád nebo zabezpečovali své blaho. Kvůli tomu začalo docházet k rozporům mezi městy a církví. Některá města si vyžádala, aby nebyl špitální majetek svěřen do správy kláštera.⁶⁴

Ve 14. století jsou doložené zprávy o nejméně 53 špitálech, z toho 5 v pražských městech a na Moravě 22.⁶⁵ První z nově vzniklých pražských špitálů, instituci pro chudé nemocné založil Bohuslav, syn Menharta Olbramovice. Spolu se špitálem založil kapli sv. Šimona a Judy ve farnosti sv. Kříže Většího. Vžilo se pro něj označení Bohuslavův špitál. První dochovaná zmínka o něm je z roku 1354, ale k založení došlo už dříve. Jeho příjmy pocházely ze vsí za městskými hradbami. Bohuslavovi potomci jeho jmění rozmnožovali. V polovině 15. století mezi nimi docházelo ke sporům, které se odrazily i na jeho fungování a málem ho přivedly k zániku. Od 16. století je známý jako špitál sv. Kříže. Druhým soukromým zakladatelem byl Johlin Jakubův z rodu Velflovičů, jehož nadací byl zřízen špitál za staroměstskou branou sv. Benedikta, nazývaný Jakubův. Byl umístěn poblíž kostela sv. Ambrože, proto je také označován jako špitál u sv. Ambrože. Nadace byla dostatečná na postavení budov chudobince, kaple P. Marie a důchod kaplana a chovanců. Většina platů pocházela z domů na Starém Městě pražském. Dalším významným iniciátorem fundací byl druhý pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi (?-1380), který stál za založením dvou špitálů. První byl roku 1364 umístěn ve vyšehradském podhradí u kostela sv. Alžběty a zaopatřoval dvanáct chudých. Plnil i funkci starobince a chudobince a byl zřízen pro zchudlé měšťany. Správu nad ním měla vyšehradská kapitula. Jeho příjmy pocházely ze vsí v pražském okolí. Husitská revoluce změnila jeho postavení. V letech 1374 - 1375 došlo ke zřízení druhého špitálu u sv. Antonína a sv. Alžběty na Hradčanech pro dvanáct až osmnáct chovanců. K těmto špitálům je možné připojit Milíčův ústav, zvaný Jeruzalém pro padlé ženy trvajících krátce

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 78.

⁶⁵ P. SVOBODNÝ, *Die Sptäler*, s. 357.

v sedmdesátých letech 14. století.⁶⁶ Za poslední sociální instituci můžeme považovat domy bekyň.⁶⁷ Bekyně pečovaly o pohozené děti a nemocné. Staraly se o potřebné nejen ve vlastních špitálech, ale docházeli i do jednotlivých domů. Nebyly vázané slibem čistoty jako jeptišky. V Praze zaznamenáváme první domy od roku 1279. Sdružení bekyň, založené koncem 12. století v Lutychu, zanikla nástupem reformace.⁶⁸ Tímto lze završit výčet charitativních institucí v Praze v předhusitské době.

Dramatické 15. století plné politických, náboženských a ekonomických proměn způsobilo velké změny ve špitálnictví. Změny po roce 1419 se dotkly zejména špitálů spravovaných církví, z nichž větší část byla sekularizována a převzata v utrakvistických městech městskými radami.⁶⁹ Mnoho špitálů nepřekonal husitství, na vině byla zejména sekularizace a také boje, které část špitálů zničily. Během obnovování státu začalo zakládání nových špitálů i v menších městech, ve kterých pomáhaly zlepšovat situaci více než ve velkých městech. Na konci 15. století lze v Čechách napočítat přibližně 270 špitálů.⁷⁰

Vyšehradský špitál u sv. Alžběty, založený 1364, spravovala vyšehradská kapitula až do roku 1419, následně se dostal do rukou novoměstské rady. Špitál za městskou zdi fungoval spolu s ostatními, špitálem u sv. Ambrože a u sv. Lazara, a doplňoval je. V této době výrazně poklesl počet špitálů, dočasně přestal být v provozu i vyšehradský. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let 15. století dochází ke stabilizaci situace a částečného obnovení sociálních institucí. V mezidobí se na Novém Městě nenachází žádná instituce plnící svou původní funkci. Důležitým krokem k obnově vyšehradského špitálu bylo zpětné zakoupení dvora v Herinku u Kunratic v roce 1447 a následné postupné získávání ztracených statků. I přes snahy navrátit ho vyšehradské kapitule byla instituce chápána jako obecní. Díky tomu se začínají v kšaftech měšťanů objevovat odkazy nemocným. V sedmdesátých a osmdesátých letech 15. století se uvažovalo o zřízení nového špitálu, protože stávající vyšehradský neměl dostatečnou kapacitu. Spolu s ním víme o fungování leproseria sv. Lazara. O špitálu u sv. Ambrože

⁶⁶ R. NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, s. 64-66; P. SVOBODNÝ-L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 14.

⁶⁷ Bekyně neboli sbor bekyň bylo sdružení žen, které žily spolu a pečovaly o nemocné, oblékaly se do šedého šatu.

⁶⁸ O. BOŘÍK-J. BOŘÍKOVÁ, *Hospice*, s. 21;

⁶⁹ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)* III, Praha 1998, s. 146.

⁷⁰ P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 361; P. Svobodný-L. Hlaváčková, *Dějiny*, s. 47.

nejdou zprávy, je téměř jisté, že už neexistoval. Privilegium krále Vladislava Jagellonského (1456 - 1516) z roku 1486 potvrdilo stávající počet institucí.⁷¹

Z doby poděbradské také pochází jeden z nejpozoruhodnějších návrhů na špitální reformu. Pavel Žídek v něm popisuje strukturu ideálního městského špitálu, ve kterém by bylo i oddělení pro duševně choré. Jagellonská doba s sebou přinášela nové potřeby a zvyšování nároků i ve špitálnictví. Téměř současně vznikly dva nové špitály na Starém a Novém Městě pražském. Iniciátory byly v obou případech městské rady, ale bez pomoci jednotlivých měšťanů by to byl obtížný úkol. Finanční účast rady je zřejmá, ale dosud málo prozkoumaná. Jako první vznikl novoměstský špitál sv. Bartoloměje pod Slovany v domě na Malostranském náměstí. V roce 1599 přesídlil do areálu na Újezdě, kde mu patřil komplex budov se zahradou a hřbitovem. Vedle něj vznikl o několik let později nový špitál sv. Bartoloměje pro nakažené francouzskou nemocí. Oba byly nedlouho po vzniku spojeny. Jako trest po povstání 1547 byly krátce konfiskovány. Špitál byl zrušen za josefínských reforem. Na rozdíl od plánovaného novoměstského, vznikl špitál sv. Pavla na Starém Městě za Poříčskou bránou na základě momentálních potřeb. V místech pozdějších Špitálských polí se na sklonku 15. století nahromadilo a usadilo velké množství ztroskotanců nakažených francouzskou nemocí. Snaha zlepšit jejich hygienickou a zdravotní situaci vedla měšťany a městskou radu k postavení nových budov a kostela roku 1503. Ani tento špitál nepřežil josefínské reformy.⁷²

16. století přineslo v celé Evropě novou mohutnou vlnu zakládání špitálů. Úroveň lékařské péče se zvýšila díky rozvoji městských lékařů, kteří začali navštěvovat nemocné ve špitálech. K tomu docházelo jen ve větších městech. Mimo Prahu lékaři prokazatelně navštěvovali špitály v Litomyšli a Kutné Hoře.⁷³ Z tohoto století pochází i více konkrétních údajů a pramenů k poznání vnitřního chodu a vybavení špitálů. Nalezneme zde informace o oddělených pokojích pro muže a ženy, pokojích pro personál nebo místnost pro pouštění žilou, které patřily ke standardnímu vybavení. Stejně jako před husitskými válkami zůstal i nadále péče nedostatečná. Od 16. století

⁷¹ P. SVOBODNÝ -L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 15-16; Bohdan ZILYNSKYJ, *Špitály Nového Města pražského v pohusitské době (do r. 1518)*, in: V. LEDNINKA – J. PEŠEK (edd.), *Documenta Pragensia VII*, Praha 1987, s. 91-105, zde s. 92-97.

⁷² B. ZILYNSKYJ, *Špitály*, s. 97; P. Svobodný-L. Hlaváčková, *Pražské špitály*, s. 15-17.

⁷³ P. SVOBODNÝ -L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny*, s. 47.

řídily vnitřní chod domácí řády, mimo jiné v nich byla zakotvena čistota, zbožnost a pořádek symbolizované stejnokrojem. Přestože ke zlepšení zdravotního stavu téměř nepříspěly, přiblížilo je to zase o krok k moderním nemocnicím.⁷⁴

V roce 1547 Ferdinand I. (1503-1564) obnovil původně arcibiskupský špitál na Hradčanech s třiceti lůžky. Tento špitál nebyl významný v oblasti sociální, nýbrž svým prvenstvím v povinnosti špitálních účastníků se zádušních bohoslužeb za panovnickou rodinu.⁷⁵ Poslední dva významné špitály šestnáctého století spojují osoby zakladatelů, které patřily k národnostním menšinám v Praze. První byl špitál v židovském ghettu, tzv. hekdeš, jehož historie sahá k roku 1542. Za jeho zvelebením na počátku 17. století stál Marek Mordechaj Maisl. Židovský špitál byl spjat se synagogou, obřadní lázní a hřbitovem. Špitál fungoval až do první světové války. Posledním nově založeným se stal italský neboli Vlašský špitál na Malé Straně, založený roku 1573 kongregací s heslem Pro Deo et paupere. Pro špitál byl roku 1601 zakoupen dům v Oboře u sv. Jana od stavitele Dominika de Bossiho. Toto založení císař Rudolf II (1552 – 1612) potvrdil až roku 1608. Špitál po barokních úpravách, které proběhly mezi léty 1611-1617, dodnes patří k ozdobám Malé Strany. Kongregace se v něm starala o 60 chovanců.⁷⁶

Ve druhé polovině 16. století se v Evropě rozšířil nový řád milosrdných bratří. Založený byl v Granadě v roce 1537 nebo 1538 Janem z Boha. Formálního uznání a povýšení se kongregace dočkala až roku 1586 papežem Sixtem V. Řád přijal řeholi sv. Augustina. Hlavním posláním řádu byla péče o nemocné ve vlastních špitálech. Většina bratrů byla ošetřovateli, magistry farmacie nebo laboranty. Při každém sídle konventu byl špitál. Řád byl především laický, počet kněží byl omezen na nezbytné množství potřebné k zajištění duchovní služby. Do Českých zemí řád přivedl roku 1605 Karel z Lichtensteina (1569-1627) z Říma. První špitál založili ve Valticích na jižní Moravě. Odtud se bratři po bitvě na Bílé hoře přesunuli do Čech, kde jim Ferdinand II. (1578-1637) věnoval špitál s kostelem sv. Šimona a Judy. Počet špitálů jimi založených a spravovaných se během druhé poloviny 17. století rozrostl o špitály v dalších městech

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 47.

⁷⁵ P. SVOBODNÝ -L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 17.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 17-18; Josef JANÁČEK, *Italové v předbělohorské Praze (1526-1620)*, Pražský sborník historický, 1983, s. 77-118, zde s. 105-106, 109, 110.

(Nové Město nad Metují, Kuks, Prostějov a další). Řád v Českých zemích funguje dodnes.⁷⁷

⁷⁷ Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, III/2: žebравé řády*, Praha 2007, s. 353, 356, 360, 368-371.

3.2 Mimopražské špitály

Z mimopražských špitálů je popsán vývoj na Karlovarsku. První charitativní činnost na tomto místě započala již v 10. století, kdy byla při kostele sv. Anny v Sedleci zřízena misijní stanice. Od roku 1240 zde působil řád křižovníků, kteří vyvíjeli misijní a hospitální činnost. Místní léčivé prameny ovlivňovaly vývoj špitálnictví a jsou s ním nesmazatelně spojeny. Často splývaly v jedno.⁷⁸ Za horkými léčivými prameny sem začalo jezdit mnoho lidí. K většímu rozmachu lázeňství došlo po povýšení vesnice Wary či Warmbad na město Karlem IV. (1316-1378) roku 1370. V listině je zakotvena povinnost postarat se o hosty, kteří se přijedou léčit. Ročně lázně navštívilo 40 až 50 hostů. Několikrát se zde léčil i sám císař Karel IV. Jisté je, že v této době zde bylo již několik hospiců, přesný počet však není známý. V hospicích se po koupeli hodovalo, proto bývají nazývány hospody. Lázně byly odstupňovány podle pohodlí, nejlepším pro bohaté se říkalo panské lázně.⁷⁹ Hrabě Albrecht Šlik nechal postavit v roce 1531 nový špitál v místě dřívější kaple sv. Ducha a pojmenoval jej stejně. Špitál zaopatřil rentou zvanou Badegeld. Šlo o první lázeňskou taxu v Čechách. Správou špitálu byla pověřena městská rada. Roku 1781 byl vydán dekret, který sdružoval všechny špitály ve městě pod jeden fond, ze kterého měly být udržovány. Po vydání dekretu mizí zmínky o původním špitálu sv. Ducha, o němž jsou poslední zprávy kolem roku 1490. Ze zpráv není jisté, zda jej Jeroným Šlik převzal od křižovníků nebo nechal nově vybudovat. V této době opustili křižovníci péči o potřebné a zaměřují se na duchovní činnost. Řád byl zbaven správy mnoha vesnických špitálů.⁸⁰ O špitálu v Jáchymově jsou zprávy již roku 1519, kdy špitálu odkázal jáchymovský měšťan Wolf Sturz svůj dům. Po vyhoření roku 1528 byl z dobrovolných příspěvků a darů opět vystavěn.⁸¹ Finanční podpora a dary obyvatel svědčí o dobré vůli a snaze zachovat tuto instituci.

Z tohoto kraje jsou záznamy i o špitálu v Chebu. V roce 1271 potvrdil řezenský biskup Leo jeho postoupení řádu křižovníků s červenou hvězdou. Špitál do té doby vedla laická správa, tedy laický rektor a bratrstvo. Patronem bylo město Cheb a duchovní vedení nad ním měl řezenský biskup.⁸²

⁷⁸ O. BOŘÍK-J. BOŘÍKOVÁ, *Hospice*, s. 26.

⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 31-32, 42-46.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 72, 74-75.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 68.

⁸² Michal TEJČEK-Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 51.

Olomoucké špitály byly postaveny mimo město u hlavních cest na Prahu, Brno, do Slezska a Polska. Za městskými zdmi stály záměrně, aby do nich potřební mohli chodit i po uzavření městských bran. Nejstarším olomouckým špitálem byl špitál sv. Ducha, dříve nazývaný sv. Antonína. Situovaný byl při Nové bráně, která oddělovala město a Předhradí. Každé bylo pod jinou správou, město pod měšťany a Předhradí spadalo pod zeměpanskou pravomoc. Založen byl 1246 měšťanem Martinem Pokorou, který si vyžádal povolení v Římě a špitálu věnoval veškerý svůj majetek. Na stavbu přispěli olomoucký purkrabí Oneš, purkrabí Milič z Veveří a další. Zpočátku špitál spravovala kapitula, později městská rada. Na špitál ve svých kšaftech pamatovalo několik kanovníků a dokonce i biskup Bruno dal špitálu platy z hospodářského dvora v Drozdovicích. Špitální majetek se odkazy rozrůstal. Listiny z roku 1462 popisují špatný stav budovy poničené stářím a požárem. Nová budova byla postavena a ještě rozšířena za pomoci dárců. V 16. století již nedostačovala potřebám největšího moravského města a potřebovala rozšířit. V roce 1613 bylo přistaveno dětské křídlo. Jmení špitálu dosahovalo takové výše, že špitál mohl půjčovat peníze městské obci. Zrušení se špitál dočkal v roce 1785.⁸³

Druhý nejstarší špitál u Olomouce byl špitál sv. Ondřeje v poli postavený 1347 měšťany. Špitál s kostelem a hřbitovem stál v osadě Ostrovy před hradskou bránou. Z odkazu měšťana Jana Ungara vyplývá, že byl určený pro malomocné. Během švédské okupace 1642 byl špitál s kostelem zbourán a následně znovu postaven. Definitivně zbourán byl roku 1744 při stavbě pevnosti. Dalším špitálem je dům pro malomocné Panny Marie Bolestné v poli, dříve nazýván sv. Ducha. Aby nedocházelo k záměně s městským, byl tento označen malým špitálem sv. Ducha. Jeho počátky sahají do 13. století, přesnější rok není znám. První doložený pramen je z roku 1397. Vyplývá z něj, že kaple sv. Ducha u špitálu byla ve špatném stavu a neměla příjmy. Pešek z Prostějova, olomoucký purkmistr, nechal kapli znova vystavět a pojistil jí příjmy. Jeho dědicové špitál postoupili na počátku 15. století městu i se všemi nadacemi a příjmy. Za švédské okupace byl kostel i špitál vypálen a na stejném místě později znovu postaven nákladem města. Stejně jako předchozí špitál sv. Ondřeje byl i tento zbourán kvůli stavbě pevnosti a chovanci byli přesunuti do špitálu sv. Ducha.⁸⁴ Několik leproserií doplňoval i špitál

⁸³ Josef KŠÍR, *Staré olomoucké špitály a jejich situování*, Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci 118, 1964, s. 1-14, zde s. 1-3.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 3-7.

sv. Joba a Lazara na litovelském předměstí pocházející pravděpodobně, jako ostatní domy pro malomocné, ze 14. století. V 16. století při rozšíření francouzské nemoci se špitál staral i o tyto postižené. Modernizace a zlepšování zdravotní péče za jagellonských králů přispěla i ke zlepšení tohoto špitálu. Od roku 1531 se už mluví o nemocnici, rozšířena byla i o dětské oddělení. Ve špitálním okolí se z nově postavených budov vytvořilo náměstí. Celé Litovelské náměstí bylo roku 1642 vypleněno Švédy. Špitál byl na konci 17. století znovu postaven a získal platy od města. U města Olomouc se nacházelo ještě několik méně či déle trvajících institucí sociální péče, mezi nimiž byl například i špitál sv. Markéty založený měšťankou Markétou. Fungoval mezi léty 1360 a švédskou invazí v roce 1642, poté již nebyl nikdy obnoven. Dále zde existovaly ve 14. století špitály sv. Marka a sv. Alžběty, o jejichž historii nejsou přesnější záznamy. Jen velmi kusé informace máme o dětské nemocnici z roku 1575. Dozvídáme se o ní jen ze zprávy k domu č. 513, kde pravděpodobně fungovala.⁸⁵

O klatovském špitálu je nejstarší zmínka z roku 1289 v listině měšťana Konráda z Pomuku. Zavazuje se v ní založit špitál zasvěcený sv. Duchu na klatovském předměstí. Jednalo se o měšťanskou fundaci. Jako svědci v listině vystupují rychtář a konšelé, kteří ji potvrdili vlastní pečeti. Konrád novému špitálu věnoval dvůr s pivovarem, lázeň, masný krám ve městě, zahradu a další statky. Zakladatel původně zamýšlel odkázat špitál křížovníkům, jednání o jejich převzetí špitálu probíhala ještě před založením. Potvrzuje to listina vydaná v říjnu 1288 králem Václavem II (1271 – 1305), ve které stvrdil založení špitálu sv. Ducha patřícího křížovníkům s červenou hvězdou. Konrád se s manželkou zavázal vstoupit do řádu a složit řeholní slib. V této době do řádu mohla být přijata i Konrádova manželka, protože podle řádových statut byly členkami vedle bratří i sestry. Ženy postupně přestaly být přibírány, přesto i po zrušení ženské části řádu zůstal zachován úřad správkyně, která se starala o jídlo a lůžka špitálníků. O klatovském křížovnickém konventu není mnoho informací, známe jen několik jmen představených (mistr Fridrich, komtur Bušek) a dvou provisorů (Markvart a Jan). Král Václav II. určil v konfirmační listině z roku 1288 špitálu poplatky a osvobodil jej od nároků města. O kostelu, s největší pravděpodobností postaveného ve stejné době, jsou zprávy až z roku 1350. Díky listinám víme, že docházelo k pronajímání velké části špitálních statků, například v roce 1380 byla lázeň dědičně pronajata lazebníkovi Bláhovi. Za pronájem měl Bláha a jeho nástupci každoročně

⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 8-12.

odvádět třikrát do roka 90 grošů a neustále měl být k dispozici špitálu.⁸⁶ Nedaleko špitálu sv. Ducha fungoval dům malomocných, o kterém jsou záznamy z let 1380 a 1405. U tohoto domu nevíme, kdo jej založil. Špitál přešel pod správu města roku 1419. Konec působení křižovníků je spojen s vypálením kláštera dominikánů sv. Vavřince husity. Špitál nadále sloužil původnímu určení, tedy starosti o chudé a nemocné, a postupně se stal základem panského dvora města Klatovy.⁸⁷ Změny nastaly po protihabsburském povstání 1547 a po následných trestech, kterými bylo zasaženo i město Klatovy. Špitál ztratil téměř veškeré příjmy postoupením statků králi Ferdinandovi I. zápisem do desk zemských. Králem určení úředníci se starali o důchody špitálu a tím zachránili jeho existenci. Špitál po celou dobu svého fungování neměl přímou správu nad svým majetkem.⁸⁸

V rámci vlny zakládání špitálů soukromými osobami ve 14. století byl založen špitál v Českých Budějovicích. Roku 1327 se budějovický měšťan Zachariáš rozhodl založit špitál, nadal ho mlýnem a nějakými polnostmi. Fundaci potvrdil v květnu 1327 král Jan Lucemburský (1296-1346) a odpustil novému špitálu berně a královskou daň z mlýna a polí. Spolu se špitálem začala být budována kaple sv. Václava. Počáteční Zachariášova nadace nestačila na dokončení a tak se kněží Filip a Petr vypravili za Janem Lucemburským do Řezna prosit o finanční pomoc. Král jim vyhověl a daroval špitálu pozemky v Černici a sedm lánů na vsi Mokrá. Dne 26. července 1331 potvrdil tento převod listinou. Další rozšíření pozemkové základny špitálu nastalo 5. ledna 1333. V královské kanceláři byly vyhotoveny dvě listiny. V první Jan Lucemburský věnoval špitálu pusté pastviny ve Světlíku a sedm lánů ve vsi Hoslové, ve druhé potvrdil původní držbu v Černici a Mokré. Právně zůstala platná pouze druhá. Královi donaci potvrdil roku 1335 jeho syn Karel při návštěvě města a roku 1351 předal správu nad špitálem řádu křižovníků, kteří ho o dva roky později navrátili městu. O kolik osob byl špitál schopen se postarat není známo. Dokud si špitál udržoval při vlastním kostele kaplana, soužily se zde mše, později kostel spravovali řeholníci ve městě. V 17. století správu převzali kapucíni. Po rozšíření 1716 svou funkci plnil do roku 1797, kdy byl

⁸⁶ Michal TEJČEK-Jindra HŮRKOVÁ, *Klatovský špitál*, s. 53-54, 57.

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 59.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 73.

zrušen.⁸⁹ Před rokem 1371 se budějovičtí rozhodli vybudovat morový špitál k izolaci nakažených osob. V letech 1513 až 1515 byl přebudován na pozdněgotický špitál s kostelem Nejsvětější Trojice. V 18. století byl přestavěn a rozšířen. Objekt je dodnes využíván.⁹⁰

V téže vlně vznikl i špitál v Kamenici na Lipou. Zakladatelé byli otec se synem Tobiáš (Dobeš) a Jindřich z rodu Benešovců, pánů na Bechyni. Špitál založili a nadali, jak dosvědčuje listina roku 1359, ještě téhož roku byl potvrzen Arnoštem z Pardubic. Později byl rozšířen i o lázně a další nadání, zprávy o nich jsou ještě z roku 1695.⁹¹

⁸⁹ Karel PLETZER, *Černice v donaci Českobudějovickému špitálu z roku 1331*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 31, č. 3, 1994, s. 191-192, zde 191; *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006, s. 552-553.

⁹⁰ *Encyklopedie*, s. 316-318.

⁹¹ František KAMENÍK, *Kamenický špitál*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 15, 2004, s. 136-138, zde 136-138.

4 Špitál u sv. Jana Křtitele

4.1 Předchůdci špitálu u sv. Jana Křtitele

Před založením špitálu u sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci fungovalo několik charitativních institucí.

Počátky sociální péče můžeme na jindřichohradeckém panství najít ve 13. století. První špitál je spojen s řádem německých rytířů.⁹² Vítek z Hradce (1218-1259) v listině z 1. prosince 1255 potvrdil patronátní právo řádu nad farním kostelem sv. Máří Magdaleny v Jindřichově Hradci, které němečtí rytíři získali od jeho otce Jindřicha z Hradce (kolem 1160-1237).⁹³ Tento špitál pro 12 chudých⁹⁴ byl nadán vesnicemi Strmilov a Děbolín. Špitál byl nazývaný městský,⁹⁵ později byl známý jako špitál paní Mandy (1519-1580), pojmenovaný podle sestry Jáchyma z Hradce (1526-1565), která o něj spolu se svou sestrou Voršilou (1516-1570) dbala a byla jeho mecenáškou. Z městské pokladny špitálu plynulo ročně 8 grošů českých.⁹⁶ I přes různé dary a odkazy byl špitál v 16. století ve velmi špatném stavu. Nasvědčuje tomu i to, že v polovině 16. století začal rozprodávat majetek (1545 prodal sladovnu). Špitál nezanikl při slučování v roce 1564.⁹⁷ Definitivně přestal fungovat až roku 1594, kdy musel být zrušen kvůli výstavbě jezuitské koleje.⁹⁸

Prvními světskými zakladateli špitálu byli bratři Heřman (†1401) a Jan mladší z Hradce (†1420). Ti založili 23. června 1399 za rybníkem na Vajgarském předměstí (dnes U Alžběty) špitál pro 6-8 chudých v Nedvíkově domě.⁹⁹ Pro dědičné užívání

⁹² P. SVOBODNÝ, *Die Spitäler*, s. 358.

⁹³ Pavel VLČEK-Petr SOMMER-Lubomír ZEMAN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 277; Opis listiny můžeme najít v Josef EMLER, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV*, Praha 1892, zápis č. 1793, s. 718-719.

⁹⁴ František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/1*, Jindřichův Hradec 1927, s. 65.

⁹⁵ Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele (dále Ústav chudých), inv. č. 1500, kniha č. 1247, s. 1 - jedná se o nevydanou knihu Františka Teplého *Dějiny špitálů hradeckých*.

⁹⁶ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1247, s. 1, 3.

⁹⁷ C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, 1882, č. 2, s. 16.

⁹⁸ P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 277.

⁹⁹ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1497, kniha č. 1244, fol. 1r.; František RULL, *Monografie města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1875, s. 45.

špitálu zakoupili dům i humna až ke kapli sv. Václava.¹⁰⁰ Mimo hmotné zázemí zakladatelé učinili na vydržování ústavu značné nadání. Špitál měl dostávat 4 kopy grošů českých ze vsi Kačlehy. Dále špitál získal Franclův dvůr s polnostmi, loukami a kusem lesa.¹⁰¹ Později nadaci rozšířili o vsi Kačlehy, Hrutkov, Klenovou, Vicemile a Okrouhlou Radouň.¹⁰² Správou nadace byla pověřena městská rada. Každý rok byli ustanoveni dva měšťané, kteří radě skládali účty.¹⁰³ Roku 1405 založili Oldřich (†1412) a Jan mladší z Hradce při špitále sv. Alžběty kapli. Téhož roku jindřichohradecká obec s povolením Oldřicha a Jana z Hradce nadala špitál vesnicí Dolní Skrýchov. Tento převod potvrdil 18. května 1405 arcibiskupský notář.¹⁰⁴ Podle knihy trhové z roku 1485 se u špitálu nacházel domek pro kaplana.¹⁰⁵ Na vydržování kaplana byla určena ves Dolní Skrýchov.¹⁰⁶ Další významnou nadaci učinil Petr z Chotěmic, který ve své závěti roku 1432 odkázal špitálu za rybníkem vesnice Lovětín, Horusice a Bošilec se všemi platy a majetky.¹⁰⁷ Vsi Bošilec a Horusice jsou naposledy v knihách platů uváděny v roce 1494, poté byly pravděpodobně prodány. Dále k nadání patřilo několik rybníků u Okrouhlé Radouň, Lovětína a Klenova.¹⁰⁸ To vše Petr z Chotěmic vložil do správy purkmistrovi a konšelům.¹⁰⁹ Jindřichoradecký měšťan Jan Knauer odkázal ve své poslední vůli ze dne 9. ledna 1461 svatoalžbětinskému špitálu 100 kop grošů.¹¹⁰ Úhrnem špitál získával od poddaných ze vsí 40 kop 55,5 groše 5,5 denáru ročního platu, 224 měr ovsa, 94 slepic, 2,6 míry bez 6 žejdlíků máku, 10 vozů dřeva a 32 dní roboty o

¹⁰⁰ Celestýn FRIČ, *Starší špitály města Jindřichova Hradce*, Method 8, 1882, č. 1, s. 8.

¹⁰¹ C. FRIČ, *Starší špitály*, s. 8-9; František TISCHER, *Špitál za rybníkem*, Ohlas od Nežárky ze dne 12. října 1872.

¹⁰² C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, č. 2, s. 14.

¹⁰³ Stanislava NOVÁKOVÁ, *Nejstarší pozemková kniha obcí Hrutkov, Lovětín, Kačlehy, Kaproun, Okrouhlá Radouň, Horní a Dolní Skrýchov z let 1480-1590*, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 8, 1996, s. 83-84, zde s. 83.

¹⁰⁴ C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, č. 2, s. 13.

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 9

¹⁰⁶ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1502, kart. 268, fol. 619r.

¹⁰⁷ C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, č. 2, s. 13.

¹⁰⁸ SOA Třeboň, oddělení JH, Ústav chudých, kart. 268, fol. 603r-604r, 606r.

¹⁰⁹ František TISCHER, *Úryvky k dějinám špitálu sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci*, Ohlas od Nežárky ze dne 7. července 1877.

¹¹⁰ František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/2*, Jindřichův Hradec 1927, s. 13.

žních.¹¹¹ Dohromady i s platy z dalších majetků (rybníky) špitál dostával přes 200 kop grošů českých. Například v roce 1485 špitál vydělal 264 kop grošů a vydal 184 kop. Z toho je možné vyvodit, že na zaopatření špitálníků zbylo dostatečné množství peněz.¹¹² Účty zapisoval městský písař, ale kontrole je předkládal purkmistrovi.¹¹³ V roce 1559 ve špitále žilo 13 mužů a 6 žen.¹¹⁴

Ke špitálu také patřil dům malomocných, někdy nazýván špitálek, který stával na Vajgarském předměstí. Zaznamenán je k roku 1490, ale je jisté, že fungoval již dříve. Patřil k nejstarším infekčním zařízením ve městě. V roce 1559 obývalo špitál 6 malomocných žen a jeden špitálník. Špitál svou funkci plnil do roku 1853, kdy byli špitálníci převedeni do špitálu u sv. Jana Křtitele.¹¹⁵ Platy získával ze vsi Vicemile od jednoho poddaného 32 grošů.¹¹⁶

Poslední ve výčtu charitativních zařízení v Jindřichově Hradci je špitál sv. Kateřiny, jinak známý jako Klášteříček či dům kněžnin. Svou vdovskou rezidenci si Anna z Münsterberka (†1545), vdova po Jindřichu IV. z Hradce (1442-1507), nechala vystavět proti františkánskému klášteru. Dům spojila s kostelem sv. Kateřiny.¹¹⁷ Poté co její dcera Anna ovdověla, vrátila se do Jindřichova Hradce a bydlela tam s ní.¹¹⁸ Kněžna přikoupila v roce 1532 sousední Krautwurtův dům se zahradou. Založení bylo stvrzeno listinou z 1. září 1534, svolení dostala od císaře Ferdinanda I.¹¹⁹ Počáteční nadace činila 3 250 kop grošů českých.¹²⁰ Špitál byl určen pro pět panen nebo vdov, menší domek obývalo deset malomocných nebo jinou infekční nemocí nakažených žen. O potřeby nemocných se staraly bekyně, které se skládaly z ubytovaných žen a vdov. Všechny ženy nosily stejnokroj a jedly stejnou stravu. K vydržování špitálu byly určeny vsi Újezdec (na panství Kardašova Řečice), Lomy a Malšice (na panství Želeč) se všemi

¹¹¹ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1502, kart. 268, fol. 605r.

¹¹² F. TISCHER, *Špitál*, Ohlasy od Nežárky ze dne 19. října 1872.

¹¹³ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 102.

¹¹⁴ C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, č. 2, s. 14; F. RULL, *Monografie*, s. 14.

¹¹⁵ Stanislava NOVÁKOVÁ-Sylva ŘEŘICHOVÁ, *Inventář fondu Ústavu chudých u sv. Jana Křtitele 1399-1960*, s. 2

¹¹⁶ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1502, kart. 268, fol. 605r.

¹¹⁷ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 215; P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 276.

¹¹⁸ F. RULL, *Monografie*, s. 57.

¹¹⁹ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 215.

¹²⁰ S. NOVÁKOVÁ – S. ŘEŘICHOVÁ, *Inventář*, s. 2.

platy a robotami. Celkem z vesnic klášteríček dostával 87,5 kopy grošů českých.¹²¹ Další donaci klášteru Anna z Münsterberka věnovala v roce 1541.¹²² Špitál zrušila Kateřina z Monfortu (1556-1631) v roce 1598. Odůvodnila to tím, že špitál v té době obývaly jen dvě potřebné. Jmění odkázala na zřízení jezuitského semináře pro chudé žáky.¹²³

¹²¹ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 215; Jan ORTH, *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1879, s. 16.

¹²² P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 276.

¹²³ C. FRIČ, *Starší špitály*, Method 8, č. 2, s. 14-15; F. RULL, *Monografie*, s. 66.

4.2 Špitál u sv. Jana Křtitele

Roku 1564 se hradecký vladař Jáchym z Hradce rozhodl založit nový špitál, nejednalo se však o novou instituci, ale o přenesení svatoalžbětinského špitálu za rybníkem do bývalého minoritského kláštera. V jedné z nadačních listin z 23. února 1564 se o špitálu za rybníkem vyskytuje tato zmínka: „*A předkem spatřivše, kterak stavení téhož špitálu všecko spustlo, shnilo a do země pro sešlost vlezlo tou měrou, že i nebezpečné bylo tu chudým lidem bydleti.*“ Dále v listině najdeme, že špitál již není schopen zajistit chudé, staré a nemocné základními potřebami (jídlo, pití, oděv a další), proto vybral nové místo a tam jej přesunul.¹²⁴

Když Minorité opustili Jindřichův Hradec a přesunuli se do Jihlavy, Jáchym klášter odkoupil, za jakou cenu nevíme.¹²⁵ Nechal provést některé opravy a přistavět patro.¹²⁶ Podle stavebních účtů se již v roce 1563 dokončovaly krovy, pokrývaly střechy, dlažby v místnostech a také došlo k dotvoření vnitřního interiéru (lavice, stoly a kamna).¹²⁷

Založení minoritského kláštera a s ním kostela sv. Jana Křtitele bývá kladeno k roku 1320 do období vlády Oldřicha III. z Hradce (1299-1348).¹²⁸ Přesné datum založení není zaznamenáno. Nejstarší písemná památka se řadí do intervalu let 1335 až 1341.¹²⁹ Jedná se o donaci Zbraslava ze Vchynic.¹³⁰ Dnešní kostel pochází ze 14. století, kdy došlo k několika stavebním proměnám (například k vystavění klášterního ochozu), které započaly již na konci 13. století.¹³¹ Během husitských válek byl klášter v roce 1419 dobyt a zničen.¹³²

¹²⁴ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1501, kniha č. 1248, s. 13.

¹²⁵ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 262.

¹²⁶ F. TEPLÝ, *Dějiny, I/2*, s. 262.

¹²⁷ Stanislava NOVÁKOVÁ, *Několik otazníků kolem odchodu minoritů z Jindřichova Hradce do Jihlavy*, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 13, 2001, s. 46-50, zde s. 48.

¹²⁸ F. RULL, *Monografie*, s. 13, 40.

¹²⁹ Robert ŠIMŮNEK, *Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 18-39, zde s. 19.

¹³⁰ P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 235.

¹³¹ Ferdinand TADRA, *Stavba kláštera minoritů (nyní špitálu) sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci r. 1369*, in: Památky archeologické XI, 1881, s. 429-430, zde s. 429-430; R. ŠIMŮNEK, *Minoritský klášterní kostel*, s. 19.

¹³² P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 235.

Přesný rok odchodu minoritů neznáme, je možné se domnívat, že proběhl mezi lety 1560 a 1562 a vyvolalo ho hned několik skutečností. Jednou z nich bylo uvolnění kázně a vlažnější přístup ke katolické víře. Patrné je to z dopisů, které Jáchymovi posílaly hradecké paní, jeho matka Anna z Rožmitálu, žena Anna z Rožmberka a sestry Manda, Voršila a Anna,¹³³ plných stížností na hradeckého kněze. Vadilo jim, že pohřbíval vyznavače víry podobojí v kostele sv. Jana Křtitele.¹³⁴ Dalším důvodem byl vzrůst vlivu františkánů, kteří zůstali věrni katolické víře. K utlumování minoritského vlivu také přispěl přesun františkánů z kostela sv. Václava blíže do města. Od Jindřicha IV. z Hradce františkáni získali parcelu blíže k centru města na konci dnešní Klášterské ulice, kde postavili roku 1478 kostel. Ten byl následně roku 1491 zasvěcen sv. Kateřině. Později při tomto kostele postavili klášteříček kněžny Anny.¹³⁵

Jáchym z Hradce po přenesení významně rozmnožil nadace původního špitálu sv. Alžběty. K aktu založení nového špitálu se váže několik listin s datem 23. února 1564 a jedna instrukce o čtyřiceti bodech, které se často svým obsahem překrývají.¹³⁶ V listinách a instrukci Jáchym ustanovil požitky (naturální i peněžní), daroval špitálu pozemky a majetky, vymezil a určil kompetence a povinnosti správců a dalších sloužících ve špitále. Císař Ferdinand I. vyhověl Jáchymově žádosti a potvrdil založení špitálu u sv. Jana Křtitele v listině s datem 29. dubna 1564. Konfirmoval veškeré Jáchymovy fundace a nadace a špitál svěřil do rukou hradeckých pánů.¹³⁷

¹³³ Dopisy od Jáchymovy sestry Anny z Hradce jsou editovány ve František DVORSKÝ, *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, zápis č. 72, 73, s. 78-80.

¹³⁴ S. NOVÁKOVÁ, *Několik otazníků*, s. 47-48.

¹³⁵ P. VLČEK-P. SOMMER-L. ZEMAN, *Encyklopedie*, s. 275-276.

¹³⁶ S. NOVÁKOVÁ-S. ŘEŘICHOVÁ, *Inventář ústavu chudých*, s. 3; originály zakládacích listin se dodnes nepovedlo dohledat, v roce 1792 byly zapůjčeny guberniu a už nebyly navraceny; Na všech nadačních listinách je podepsaný vlastní rukou Jáchym z Hradce, jeho syn Adam, listiny jako svědci to svými pečetěmi potvrdili vladyka Ctibor Vrhotický z Loutkova, dvorní hofmistr Kryštof Lhotský za Zásmuk a hejtman hradeckého zámku Jan Broum z Chomutovic.

¹³⁷ Opis listiny můžeme najít v příruční knížce listin - SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, inv. č. 1501, kniha č. 1248, s. 32-33; také TAMTÉŽ, kniha č. 1247, s. 65-67; originál listiny je uložen v Státní okresní archiv (dále SOkA) Jindřichův Hradec, fond Archiv města (dále AM) Jindřichova Hradce, inv. č. 58, sign. A-58. Na tuto listinu Jáchym vlastní

Na budoucí časy vložil Jáchym špitál dědičně do rukou dědiců domu hradeckého, v první řadě synu Adamovi, kterého učinil nejvyšším správcem a ochráncem špitálu. V případě osíření jeho dědiců měli ochranu nad špitálem držet poručníci. Tímto úkolem zavázal i nové majitele panství v případě vymření rodu.¹³⁸ Za správce a ochránce nadání Jáchym určil hned po vladaři jindřichohradeckou městskou radu. Ta měla špitál podporovat i v případě ztráty náklonnosti vrchnosti.¹³⁹ Z řad konšelů byli voleni také správci špitálu.¹⁴⁰

Jáchym zavázal následující držitele jindřichohradeckého panství, aby na svátky Vzkříšení Páně, Nanebevstoupení Panny Marie a na den sv. Jana Křtitele navštívili špitál a posluhovali chudým při jídle.¹⁴¹

Kolik chudých měl nový špitál zabezpečit, není v žádné listině uvedeno. Jáchym v instrukci poznamenává: „*Kolik by pak jich chudých a jaký počet chovati mělo, poněvadž se ještě neví, jak se mnoho na ty nynější důchody chovati mocti bude, tak aby opatření býti mohli.*“¹⁴² V literatuře se uvádí, že špitál zaopatřoval čtyřicet chudých, dvacet mužů a dvacet žen.¹⁴³ V nadační listině Jáchym také určil posloupnost přijímání chudých do špitálu. Přednostní právo měli mít obyvatelé města Jindřichova Hradce, podle uzavřených dohod mistři hradeckých cechů s manželkami, dále lidé z panství Jindřichův Hradec, Hluboká a Žirovnice. Jako poslední měli právo žádat o místo ve špitále lidé z ostatních hradeckých statků. Osoby se špatnou pověstí nebo nakažené morem, francouzskou nemocí, malomocenstvím či lidé blázniví nesměli být přijati.¹⁴⁴ V instrukci Jáchym povolil pronájem světniček mužům a ženám ne zcela chudým. Komůrek byl ve špitále dostatek. Pronájem mohl proběhnout jen se souhlasem městské rady a vrchnosti.¹⁴⁵ V instrukci se pamatuje i na pohřby chudých, jímž se zaručovalo

rukou připsal „*Co pro Bůh dám, to napřed mám; co po mně zůstane, Bůh ví, komu se to dostane.*“

¹³⁸ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 15.

¹³⁹ F. Teplý, *Dějiny I/2*, s. 264.

¹⁴⁰ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 45.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, s. 30.

¹⁴² TAMTÉŽ, s. 47-48.

¹⁴³ J. ORTH, *Nástin*, s. 5, F. RULL, *Monografie*, s. 61.

¹⁴⁴ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 22. - o této problematice pojednává bod č. 21 v nadační listině.

¹⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 62. – instrukci je to bod č. 30.

místo na hřbitově u kláštera sv. Jana Křtitele. Náležitý pohřeb podle křesťanského pořádku byl vystrojen zemřelým ve špitále. Nad hrobem se zpívalo a po pohřbu byla za zemřelého sloužena mše.¹⁴⁶ Všechno jmění, které zemřelý vlastnil, připadlo špitálu a mělo být řádně zaknihováno.¹⁴⁷

4.2.1 Majetkové zázemí

Jak již bylo zmíněno, špitál sv. Alžběty za rybníkem byl přenesen do minoritského kláštera se všemi jeho majetky a užitky. Šlo o dům malomocných, dvůr se zahradou (1564 shořel), několik rolí a luk na různých místech, pět rybníků u Okrouhlé a Horní Radouně, devět u Lovětína a čtyři u Klenova, které patřily ke starému špitálu.¹⁴⁸ Při kontrole příjmů a vydání před přenesením špitálu do nové budovy byli přítomni purkmistr Jakub Miska a koňšelé Jiřík Mazanec a Martin Krejčí. Špitální účty v té době vedl Martin Kráčivý.¹⁴⁹ Nově byl špitál nadán pozemky náležejícími klášteru sv. Jana Křtitele, jež mniši užívali, a k Paseckému mlýnu, které Jáchym zakoupil.¹⁵⁰ Mezi tímto způsobem získané pozemky patřily louky, role, zahrady a další polnosti za Novým městem, nad Urbanovým mostem a Za rybníkem a pět mnichovských rybníčků.¹⁵¹ V nové nadaci Jáchym přikoupil ke špitálu tři rybníčky tzv. Korbelovské.¹⁵²

4.2.2 Finanční a hmotné zajištění

Základním zdrojem příjmů a pracovních sil byly špitální vsi, které náležely bývalému špitálu. Ze vsi Okrouhlá Radouň špitál každoročně získával od dvaceti pěti poddaných 6 kop 45 grošů míšeňských, 107 měr ovsy a 31 slepic. Dva poddaní z Horní Radouně každý rok odváděli 2 kopy 25 grošů 5 denárů míšeňských a 8 slepic. Roční platy a dávky jedenácti poddaným v Lovětíně byly vyměřeny na 7 kop 36 grošů 6 denárů míšeňských, 24 slepic a 32 dní roboty o žních; dále odváděli 50 grošů z pastvin u Zahrádek a nájem řeky u Jarošova ročně 28 grošů. Klenová se sedmi poddanými dávala

¹⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 28, 61 – bod č. 31 v nadační listině a bod č. 27 v instrukci se zabývají pohřby

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 28. – bod č. 32 řeší majetek chudých po jejich smrti

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, kart. 268, fol. 602r-604r.

¹⁴⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 290, kniha č. 118, fol. 1r.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, kniha č. 1248, s. 19; Originál listiny o darování pozemků, které dříve užívali minorité a připojení dalších pozemků je uložen v SOkA Jindřichův Hradec, fond AM Jindřichova Hradce, inv. č. 36, sign. A-36.

¹⁵¹ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kart. 268, fol. 607r-609r.

¹⁵² TAMTÉŽ, kniha č. 1248, s. 19. – bod č. 12.

jednou ročně špitálu 5 kop 40 grošů 6,5 denáru míšeňských, 18 měr ovsa, 9 a půl slepice a ze dvou jiter 5 grošů. Jeden poddaný z Vicemil platil na dům malomocných roční dávku 32 grošů míšeňských. Dvanáct poddaných z Dolního Skrýchova odvádělo 5 kop 49 grošů 4 denáry míšeňské, 37,5 měr ovsa, 18 slepic, 1 2/3 míry bez 6 žejdlíků máku a z deseti jiter 1 kopu 12 grošů míšeňských. Ze vsi Kačlehy odcházely do špitálu od čtrnácti poddaných 4 kopy 58,5 grošů míšeňských a dva vozy dřeva o Vánocích. Šest poddaných z Kaprouna odvádělo 1 kopu 30 grošů 6 denárů míšeňských, 4 míry ovsa a 4 slepice. Z Hrutkova od osmi poddaných špitál dostával 3 kopy 1 grošů 6 denárů míšeňské, 9 měr žita nebo ovsa, 1,5 čtvrti máku a 8 vozů dřeva.¹⁵³ Dohromady to činilo 56 kop 55,5 groše 5,5 denáru ročního platu, 94 a půl slepice, 224 měr ovsa, 10 vozů dřeva, 2,6 míry bez 6 žejdlíků máku a 32 dní roboty o žních.

Část financí pro nový špitál Jáchym získal dne 28. března 1564 prodejem majetku bývalého špitálu. Za kaplanský dům utržil 330 kop grošů míšeňských od řezníka Jiříka Štaufeldara, spolu se závazkem konat panskou hlásku a ostatní povinnosti. První kus od kostela (pozemek s dílnou) s právem purkrechtním koupil zámečník Říha; vázaly se k němu stejné povinnosti jako ke kaplanskému domu. Druhý vyměřený pozemek od kostelíka byl prodán panskému kováři Kašparovi Elznariovi za 120 kop grošů s činží 8 kop grošů ročně bez dalších povinností. Za 170 kop grošů koupil Martin Bečka třetí kus neboli pozemek od kostelíka. Dále musel platit činži 20 kop grošů a odvádět všechny povinnosti spolu s panskou hláskou. Sladovník Šebestian odkoupil za 65 kop a každoroční plat 16 kop grošů čtvrtý pozemek od kostelíka. Týkaly se ho stejné povinnosti jako ostatních. Poslední kus toho dne prodaný koupil sladovník Václav za 55 kop a 10 kop ročního platu a stejnými povinnostmi.¹⁵⁴

Část důchodních příjmů plynula z pokladniček, které Jáchym ve své instrukci nařídil vyhotovit. Pokladničky nechal dát na každou městskou bránu a do nejdůležitějších hospod ve městě i předměstí. Lidé do nich mohli přispívat na chudé.

¹⁵³ TAMTÉŽ, kart. 268, fol. 602r-604r; tento soupis vychází z dochovaného urbáře TAMTÉŽ, inv. č. 13, kniha č. 1, fol. 3r-63v.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, kart. 268, fol. 617r-618r; František TISCHER, *Špitál za rybníkem*, Ohlas od Nežárky ze dne 14. prosince 1872.

Klíče od nich měli správci, kteří je na noc ukryli do špitálu a ráno zase na svá místa vrátili.¹⁵⁵

Jáchym zavázal panství Hluboká k placení 50 kop grošů míšeňských špitálu. K tomuto aktu se váže listina, ale Jáchym se o tom zmiňuje i v jednom bodě nadační listiny. Dohlížet na to měl purkmistr a konšelé. V případě změny majitele panství Hluboká mělo panství Jindřichův Hradec dorovnávat dluh, aby do špitálu i nadále plynulo stejné množství peněz.¹⁵⁶

Naturální požitky, které Jáchym špitálníkům vyměřil z vrchnostenských statků, byly určeny nadačními listinami. Jindřichohradecký vrchnostenský pivovar dodával jeden sud piva bílého každý týden v sobotu. Špitál si jej měl dopravit vlastními koňmi. Při podzimním lovení rybníků Jáchym věnoval tři kopy kaprů a třicet jedna věder bělí. Jáchym také poručil vozit tři kopy kaprů z žirovnického panství. Každý kapr měl mít cenu 5 grošů míšeňských.¹⁵⁷ Každého čtvrt roku poskytovaly jindřichohradecké mlýny čtyři krmné vepře. Hejtman nechal každý rok přivézt šest vozů sena z panských luk. Jáchym také poručil dávat do špitálu čtyři míry máku každý rok při Vánocích předat. Panské mlýny měly mlet zdarma všechno melivo pro potřeby špitálu. Každé Vánoce špitál dostával třicet měr sladu ječného.¹⁵⁸ Sladovnický cech z tohoto sladu vařil pro špitál pivo, také každý týden posílal do špitálu věrtel bílého piva. Dále Jáchym odpustil špitálu desátky a poplatky z úrody. O žních mohli správci požádat o žence, zaplatit jim měli buď stravou, nebo penězi.¹⁵⁹

Jindřichohradecké cechy se na Jáchymovu žádost podvolily a podpořily špitál. Jáchym jim slíbil přednostní právo nástupu do špitálu pro ně i jejich manželky, v případě upadnutí do chudoby. Uzavřel s nimi dohody stvrzené pečetí.¹⁶⁰ Všechny

¹⁵⁵ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 50-51. – bod č. 12; F TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 167.

¹⁵⁶ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 35-37; TAMTÉŽ, s. 16-17.

¹⁵⁷ Originál listiny je uložený v SOKA Jindřichův Hradec, AM Jindřichova Hradce, inv. č. 37, sign A-37.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, kniha č. 1248, s. 17-20-body č. 6-14, s. 38-44. - body č. 1-7 ; F. Teplý, *Dějiny I/2*, s. 263; TAMTÉŽ, kniha č. 1, fol. 85r-87v.

¹⁵⁹ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 20. – bod č. 15.

¹⁶⁰ Originály listin dohod s jednotlivými cechy jsou uloženy v SOKA Jindřichův Hradec, AM Jindřichova Hradce, inv. č. 38-57, sign A 38-A 57.

cechy přislíbily zdarma opravovat vše, co se týkalo jejich řemesla. Za výrobky z nových surovin nebo větší opravy jim měl špitál zaplatit. Také každoročně do špitálu poskytovaly výrobky od jejich řemesla. Cechy, které pomáhaly s údržbou a opravami špitálních budov, hrály důležitou roli. Jednalo se o zednický, sklenářský, kolářský, tesařský, kovářský a hrnčířský cech. Dohody s cechy také znamenaly významnou pomoc s ošacením chudých. Soukenický cech se podvolil každoročně dodávat dvě postavy sukna, přičemž jedna stála 5 kop 15 grošů míšeňských. Mistři postřiháčského cechu sukno nastříhali a krejčí z něj ušili, co chudí potřebovali. Z hotových částí oděvu špitál dostával například beraní čepici a rukavice ze sukna chudých od mistrů kožešníků, dva klobouky od kloboučníků a další.¹⁶¹

4.2.3 Správa špitálu¹⁶²

V nadační listině i v instrukci jsou určeny kompetence a povinnosti správců. Správou byli pověřeni dva členové rady nebo obce. „*Nejprve aby dvě osoby z rady anebo z obce dobří, pokojní a dobře zachovalé vybrány byly.*“¹⁶³ Podmínkou bylo, aby oba nebo minimálně jeden uměl číst a psát. Správci měli založit a vést účty a zapisovat do nich pravidelně všechny příjmy a výdaje. Špitální účty měly být vedeny a uloženy ve třech provedeních a překládány Jáchymovi nebo jeho nástupci na zámku, druhý exemplář náležel městské radě a třetí měl zůstat ve špitále. Kontrolovány byly každého půl roku. Při kontrole měly být přítomny dvě osoby, například z řad zámeckých důchodních písařů.¹⁶⁴ Jáchym také nařídil vedení matrik chovanců, do kterých se zapisovaly údaje týkající se špitálníků: „*Svémi jmény poznamenané byli, a kdy a kterého dne do špitála se vezme a kteréhožbykoliv času Pán Bůh kterého smrti uchovati neráčil, aby se pořádně do kněh zapisovalo, který den umře a kolik let v špitále byl a na jakou nemoc a dlouholi jest ležel.*“¹⁶⁵

¹⁶¹ F. Teplý, *Dějiny I/2*, s. 265-267; F. TISCHNER, *Špitál za rybníkem*, Ohlas od Nežárky, ze dne 12 října, 19. října 14. prosince 1872; dávky jsou zapsány v urbáři SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1, fol. 91r-98v.

¹⁶² O správě špitálu se Jáchym ve špitálním instrumentu zmiňuje v bodech 1-8, 10-11, 13-14 a 16.

¹⁶³ TAMTÉŽ, kniha č. 1248, s. 45.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 49.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 49.

Dále měli správci na starosti najímání čeledi, která měla ve špitále pracovat. Mezi jejich kompetence patřilo čeled' přijímat, propouštět a trestat. Čeled' měla být najímána ze špitálních vsí, v případě nedostatku lidí se správci měli obrátit na zámeckého hofmistra. Vždy při najímání sloužících na zámek (o Vánocích a sv. Janu) měli být do špitálu najat potřebný počet čeledi.

Několikrát do týdne byli správci povinni navštívit špitál a zkontrolovat hospodaření a budovy špitálu. Jestliže by našli nějaké nepořádky proti instrukci, měli podat hlášení radě a společně situaci napravit. Správci museli být přítomni nasazování a lovení ryb, nápomocný jim k tomu měl být vrchnostenský fišmistr s pacholky. Spolu s úředníkem měli rozhodnout, kolik ryb bude ve špitále potřeba.

Jáchym v instrukci ustanovil funkci úředníka: „*Ouředníka ustanovuji, ten aby se někde vybral, muž dobrý a na cti zachovaly, kterýže čisti a psáti uměl.*“ Vhodného kandidáta měla vyhledat a najmout městská rada. Na rozdíl od správců, kteří jen dohlíželi na chod špitálu, ho tento úředník řídil. Současně se měl usadit ve špitále a být denně přítomný. Ve špitále bydlel v jemu určeném pokoji. Tento úředník byl také spojovacím článkem mezi čeledí a správci. V případě potřeby se na něj čeládka obrátila a spolu se správci sjednali nápravu. Kromě řízení celého špitálu dohlížel na pohodlí chudých a na rozdělování jídla. Stejně jako u správců, jeho funkce trvala dva roky.

Bezproblémový chod špitálu zabezpečovaly i další osoby. Šafář a šafářka měli na starosti hospodářské zázemí špitálu a byli podřízeni špitálnímu úředníkovi. Šafář dohlížel na včasné osívání rolí a zodpovídal za obsah stodol. Spolu se šafářkou obstarával dobytek chovaný ve špitále, například prasata, husy a slepice. Pomáhala jim čeled', kterou měli na starosti. Ve špitále pracovala také kuchařka nebo kuchař. Zásoby do kuchyně měl obstarávat úředník s pomocí dalších dvou určených osob, které si od správců převzaly peníze a nakupovaly potřebné věci do špitálu.¹⁶⁶ Jáchymovou dohodou s kupci s kořením dostával špitál darem šafrán a pepř.¹⁶⁷ Jako pomocný personál byly najímány dvě děvečky na práci v kuchyni nebo s dobytkem.¹⁶⁸ Pro všechny sloužící ve

¹⁶⁶ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 46-53.

¹⁶⁷ Vypovídá o tom listina uložená v SOkA Jindřichův Hradec, AM Jindřichova Hradce, inv. č. 45, sign. A-45.

¹⁶⁸ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 64.

špitále bylo zapovězené jakýmkoliv způsobem utiskovat chudé, jejich činnost kontrolovali správci.¹⁶⁹

Duchovní útěchu nemocným poskytoval špitální kaplan, zejména chudým, připoutaným na lůžko. „Podle slušnosti v kostele i jináče všem svátostnostmi božskými podle ustanovení církve svaté posluhoval.“¹⁷⁰ Špitálníci chodili k svátosti na tři hody a slavnosti, na den vzkříšení Páně, na den Nanebevzetí Panny Marie a na sv. Jan Křtitele. Pokud by kněz ve špitále nebyl, jeho povinnosti převzal jiný farář.¹⁷¹

4.2.4 Život ve špitále¹⁷²

V instrukci Jáchym zakotvil i otázky každodenního života. Vyskytují se v ní body o jídle, o průběhu stolování a denním režimu. Špitálníci dostávali ve všední dny tři pokrmy v miskách a na talířích od mistrů mísařského cechu.¹⁷³ Po polévce následovalo různými způsoby upravené maso a posledním jídlem dne byla večeře. „Předkem polívka a maso, buď v své jíše v koření neb pečený, buď hovězí, telecí, skopové, vepřové aneb něco jiného od masa.“¹⁷⁴ Kuchařka neměla vařit omáčku jen z jednoho druhu masa. Pro obměnu chuti měla být omáčka nastavovaná dršťkami, jazyky nebo jinými masy, jako například kuřecím, husím nebo dalším masem. Správce nesměl prodávat ve špitále odchovaná zvířata, naopak maso z nich mělo jít na přilepšenou nemocným. S porážkou dobytka špitálu pomáhal řeznický cech, který přislíbil zaopatřit vše od dobytka.¹⁷⁵ K večeři dostávali obdobná jídla jako při obědě, nebo pokrmy vyrobené z mléka. O svátečních dnech a v neděli jedli o jeden pokrm více. Na hod Vzkříšení Páně, na hod Nanebevzetí P. Marie a na den sv. Jana Křtitele špitál dostával na přilepšení od každého mistra pekařského cechu caltici bílého chleba.¹⁷⁶ Strava v postní dny se od běžných lišila, obsahovala hlavně rybí maso: „K obědu jedné ryby měli, jakžkoli věc a v jakékoliv

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 25-26.

¹⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 54.

¹⁷¹ TAMTÉŽ, s. 26, 54.

¹⁷² O řádu ve špitále a jeho denním režimu Jáchym věnoval ve své instrukci body č. 15, 17-21, 23-25, 34-38.

¹⁷³ Dohoda s mísaři je zaznamenána v F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 267.

¹⁷⁴ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 56.

¹⁷⁵ Tato dohoda je v listinné formě dochována v SOkA Jindřichův Hradec, AM Jindřichova Hradce, inv. č. 51, sign. A 51.

¹⁷⁶ V díle F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 266 najdeme poznámku o dohodě s pekařským cechem.

*jíše a k večeři také, když se jim dávati bude, a potom také jiné dvě krmě od vaření a mlíčného.*¹⁷⁷ K obědu i večeři se podával korbelík piva. Pití dostávali v korbelících vyrobených mistry soustružnického cechu. Každý mistr ročně daroval špitálu osm korbelíků.¹⁷⁸ K jídlu svolával zvon. Čas oběda a večeře se v létě a v zimě lišil: „*Všední den o létě hodinu třináctou a k večeři 21^{ou}, v zimě k obědu k obědu 16^{ou} a k večeři 21^{ou}.*“¹⁷⁹

Před usednutím ke stolu se měli špitálníci pomodlit Otčenáš a Zdravas Maria a odříkat modlitbu, která zněla: „*Všemohoucí věčný o Bože náš, pokorně Tvé svaté drahé milosti prosíme, že nám těchto pokrmův a nápojův, kteréž nyní přijímati máme, milostivě požehnati ráčíš, a to skrze Krysta Pána a spasitele našeho, Amen.*“¹⁸⁰ Po obědě a večeři se modlili za zdraví jindřichohradecké vrchnosti a děkovali za jídlo, které dostali: „*Všemohoucí, věčný milosrdný Otče náš, děkujeme Tvé svaté a drahé milosti z těchto všech darův a pokrmův, které jsi nám milostivě dáti ráčil, a podle toho milosti Tvé prosíme, že všemu rodu pánův hradeckých, manželkám, dítkám a všechnem přátelům a příbuzným a z jmen jejich pošlým živým, Tvé svaté milosti požehnáním a mrtvým předešlým i také všem dobrodincům tohoto špitála, kteří jsou byli aneb ještě budou, slávy věčného života udělíš a to skrze Ježíše Krysta Pána a spasitele našeho, Amen.*“¹⁸¹ Při odděleném stolování mužů a žen jeden z mužů hlasitě předříkával modlitbu a ostatní ji po něm opakovali. Stejný průběh měl i oběd a večeře žen.

O přípravu a sklizení stolů se staraly dvě děvečky. Personál jedl poté co dojedli chudí, nejprve šafář se šafářkou, jako posledním bylo jídlo přineseno pacholkům a děvečkám při dobytku.¹⁸²

Ve špitále museli podle Jáchymova ustanovení dbát na čistotu, hned ráno děvečky zametly místnost na spaní a během dne to ještě jednou opakovaly. Když chudí opustili své postele, tak je děvečky ustlaly a proti zápachu místnost vykouřily pelyňkem nebo jalovcem Každý týden děvečky nebo ženy praly prádlo. Prostěradla se měnila každé čtyři týdny po lázni, v zimě špitálníci dostali na přikrytí houni. Ta se měla po

¹⁷⁷ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 57.

¹⁷⁸ F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 267.

¹⁷⁹ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 57.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 55.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, s. 55.

¹⁸² TAMTÉŽ, s. 64-65.

každé zimě nechat vyvětrat a vyschnout, do další zimy pak schovat. Čisté košile byly rozdávány každou sobotu. Bílé ubrusy byly určeny jen pro svátky, jinak se čisté ubrusy měnily dvakrát do týdne, ručníky podle potřeby. Na ručníky a ubrusy poskytl tkalcovský cech štouček plátna a vyráběl látky z příze chudých.¹⁸³

Lidé ve špitále se měli chovat ctnostně, pokojně a pobožně. Žádné nevhodné činnosti, mezi které se počítaly hazardní hry a požívání alkoholu, nesměly být provozovány. „*Nižádných pití, vožírání, her, jakžbykoliv býti mohlo, aneb jakýchkoliv jiných rozpustilostí.*“¹⁸⁴

¹⁸³ O příslibu tkalcovského cechu se zmiňuje F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 267.

¹⁸⁴ SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých, kniha č. 1248, s. 26, 53.

5 Závěr

Cílem mé práce bylo přiblížit dějiny špitálu u sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci. Tento špitál je velmi zajímavý, protože jinde v Českých zemích nefungovala obdobná instituce, jež by od svého založení až téměř do konce své existence byla v držení vrchnosti, která by se aktivně podílela na její správě. Další zajímavostí je, že tento špitál spravovala vrchnost společně s městem, tedy městskou radou. Jasně patrné je to zejména při jmenování správců, kteří se vybírali ze členů městské rady. Dále je to možné pozorovat u špitálního úředníka, jehož měla podle instrukce městská rada vyhledat a následně se svolením vrchnosti jmenovat. Tento špitál je svou správní strukturou typickým představitelem správního systému v poddaných městech. Ve správní hierarchii na nejvyšším místě stál zakladatel, který se o moc dělil s městskou radou, následovali dva správci, jenž spojovali radu se špitálním úředníkem. Tento úředník byl výkonným článkem správního řetězce, denně byl ve špitále a řídil jeho chod a hospodářství.

Původně jsem chtěla psát o dějinách špitálu v raném novověku. Zjištění, o jak obsáhlé téma se jedná, mě donutilo můj původní záměr přehodnotit. Vybrala jsem si proto užší část, tedy přiblížení fungování špitálu podle nadačních listin a instrukce vydaných jeho zakladatelem Jáchymem z Hradce. U těchto instrumentů mě zaujala jejich propracovanost. Jáchym myslel na chod celého špitálu. Ustanovil vnitřní řád, stravovací plány i časový harmonogram denního režimu. Dále postihl téměř všechny záležitosti, které by mohly bez jasných instrukcí vést k problémům. Například při kontrole účtů musely být přítomny osoby, které při špitále jinak nefigurovaly. Vděk a úctu zakladateli a jeho rodině špitálníci prokazovali modlitbami. Tuto tradici v Českých zemích zavedl a rozšířil císař Ferdinand I. Prvním špitálem projevujícím úctu tímto způsobem byl od roku 1547 obnovený pražský špitál na Hradčanech.

První kompilativní část práce měla seznámit s tímto tématem a přiblížit problémy a procesy, které v Českých zemích vedly k zvýšenému zájmu o tuto problematiku. Snažila jsem se postihnout vývoj špitálů z různých částí Českých zemí pro možné srovnání s jindřichohradeckými charitativními institucemi, které byly zakládány a vyvíjely se ve stejné době. Vyvozuji z toho, že Jindřichův Hradec vycházel a inspiroval se nově vznikajícími institucemi. Například špitál s kostelem sv. Máří Magdaleny spravovaný německými rytíři byl založen při velké vlně zakládání špitálů rytířskými řádů spadající do první poloviny 13. století. Ve 14. století se objevil nový trend zakládání špitálů soukromými osobami, kterému podlehl i hradečtí páni Heřman

a Jan mladší z Hradce. Dokládá to špitál na Vajgarském předměstí. Stejně jako v mnoha městech i v Jindřichově Hradci fungoval špitál pro osoby nakažené malomocenstvím, pravděpodobně však nemá tak hluboké kořeny jako jiná města. Ale v každém případě reflektuje potřebu lidí separovat nakažené obyvatele. Těsně před svým zánikem během nástupu reformace hrál v Jindřichově Hradci významnou roli sbor bekyň, který sídlil v Klášteříčku kněžny Anny z Münsterberka.

Nejen Jáchym byl z rodů pánů z Hradce významnou osobou podporující charitativní činnost. Starostí o chudé byla známá i jeho sestra Magdalena, již se říkalo Manda. Paní Manda byla štědrá donátorkou špitálu s kostelem sv. Máří Magdaleny. Špitál se pod jejím jménem vžil jako špitál paní Mandy.

6 Seznam pramenů a literatury

6.1 Nevydané prameny

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 13, kn. č. 1. (urbář špitálních vsí z roku 1564)

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 290, kn. č. 118. (urbář z roku 1564)

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 1497, kn. č. 1244. (Dějiny špitálu u sv. Jana Křtitele)

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 1500, kn. č. 1247. (František TEPLÝ, Dějiny špitálů hradeckých)

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 1501, kn. č. 1248. (Příruční knížka listin)

SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, Ústav chudých u sv. Jana Křtitele, inv. č. 1502, kart. č. 268. (Dějiny špitálu u sv. Jana Křtitele)

6.2 Vydané prameny

DVORSKÝ, František, *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869.

EMLER, Josef, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV*, Praha 1892.

6.3 Literatura

BISTRICKÝ, Jan, *Křižovníci v Dačicích*, Jihočeský sborník historický 1, 1981, s. 244-249.

BLÁHOVÁ, Marie, *Vývoj špitálů v raněfeudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze*, in: Documenta Pragensia VII, Praha 1987, s. 44-61.

BOŘÍK, Otakar – BOŘÍKOVÁ, Jana, *Hospice, špitály a nemocnice v Karlových Varech*, Příbram 2004.

BUBEN, M, Milan, *Encyklopedie řádů a kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, III/2: žebravé řády*, Praha 2007.

DOLEJŠÍ, Josef, *Duch smaragdového kříže*, Praha 2003.

FRIČ, Celestýn, *Starší špitály města Jindřichova Hradce*, Method 8, 1882, č. 1,2.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. Století*, in: Documenta Pragensia VII, Praha 1987, s. 74-90.

- KAMENÍK, František, *Kamenický špitál*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 15, 2004, s. 136-138.
- KŠÍR, Josef, *Staré olomoucké špitály a jejich situování*, Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci 118, 1964, s. 1-14.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) III*, Praha 1998.
- NOVÁKOVÁ, Stanislava, *Několik otazníků kolem odchodu minoritů z Jindřichova Hradce do Jihlavy*, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 13, 2001, s. 46-50.
- TÁŽ, *Nejstarší pozemková kniha obcí Hrutkov, Lovětín, Kačlehy, Kaproun, Okrouhlá Radouň, Horní a Dolní Skrychov z let 1480-1590*, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 8, 1996, s. 83-84.
- NOVÁKOVÁ Stanislava - ŘEŘICHOVÁ Sylva, *Inventář fondu Ústavu chudých u sv. Jana Křtitele 1399-1960*.
- NOVÝ, Rostislav, *Pražské předhusitské špitály*, in: Documenta Pragensia VII, Praha 1987, s. 62-73.
- PLETZER, Karel, *Černice v donaci Českobudějovickému špitálu z roku 1331*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 31, č. 3, 1994.
- Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006.
- ROUČKA, Bohuslav, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, Právněhistorické studie 12, 1966, s. 41-60.
- RULL, František, *Monografie města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1875.
- SVOBODNÝ, Petr, *Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Martin SCHEUTZ – Andrea SOMMERLECHNER – Herwig WEIGL – Alfred Stefan WEIß (Hg.), *Europäische Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Wien-München 2008, s. 351-380.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- TEJČEK, Michal – HŮRKOVÁ, Jindra, *Klatovský špitál a špitálský dvůr u Svatého Rocha*. Sborník prací z historie a dějin umění 4, 2002, s. 49-114.
- TEPLÝ, František, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/1,2*.
- TISCHER, František, *Špitál za rybníkem*, Ohlas od Nažárky ze dne 12. října, 19. října 14. prosince 1872.

TISCHER, František, *Úryvky k dějinám špitálu sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci*, Ohlas od Nežárky ze dne 7. července 1877.

ŠIMŮNEK, Robert, *Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 18-39.

VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr- ZEMAN, Lubomír, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

VODIČKA, Jaroslav, *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně*. Sborník matice moravské 78, 1959, s. 161-204.

WONDRÁK, Eduard, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1997.

ZILYNSKYJ, Bohdan, *Špitály Nového Města pražského v pohusitské době (do r. 1518)*, in: Documenta Pragensia VII, Praha 1987, 91-105.

Blanka ZYLINSKÁ, *Záduší*, in: Facta probant homines, sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 535-548.